

Intellectio

Retorikens sjätte del?

Erik Bengtson (red.)

Södertörns högskola

Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge

© Erik Bengtson, Annika Ström & David Westberg

Omslag: Jonathan Robson
Formgivning: Per Lindblom & Jonathan Robson
Tryck: E-Print, Stockholm 2024

Södertörn retoriska studier 9

ISSN 2002-8083

ISBN: 978-91-89504-78-3

På oklar grund: En studie av *intellectio* i svenska texter från 1847 till 2011 års läroplan

Erik Bengtson

I läroplanen för gymnasieskolan 2011 införde Skolverket en nationellt reglerad gymnasiekurs i *Retorik* (2011a/SKOLFS 2011:144, s. 161); därtill stärktes retorikens betydelse inom gymnasieskolans övriga svenskkurser. Dessa beslut var en seger för alla dem som professionellt och ideellt under lång tid arbetat för att stärka retorikens plats i den svenska skolan. Men, beslutet väcker också frågor. Vilka aspekter av det mångfacetterade och dynamiska retorikämnet var det som lyfts fram som särskilt centrala för unga i Sverige? Och på vilket sätt presenteras dessa aspekter?

Som grundstomme för kursen i *Retorik*, och som ett centralt inslag i flera kurser inom svenskämnet har Skolverket valt att lyfta fram en retorisk arbetsprocess i sex delar:

Intellectio: att ta reda på hur en aktuell kommunikationssituation ser ut och utifrån den formulera ett syfte med sin muntliga framställning.

Inventio: att finna lämpligt stoff och goda argument.

Dispositio: att organisera stoff och argument på lämpligt sätt.

Elocutio: att välja språk och stil.

Memoria: att på ett ändamålsenligt sätt använda manus och presentationstekniska hjälpmedel.

Actio: att välja lämpligaste framförande med hjälp av kropp och röst. (Skolverket 2011b, s. 5–6)

Valet att framhäva *rhethorices partes*, under benämningen ”den retoriska arbetsprocessen”, torde inte ha kommit som en chock för någon som har följt retorikämnetns framväxt i Sverige, samt hur retoriken approprierats inom svenskämnetns didaktik. Samtidigt finns det skäl att problematisera effekterna av att läroplanen så starkt betonar retoriken som ett produktionsverktyg för tal. Det kontroversiella i beslutet ligger, från ett retorikvetenskapligt perspektiv, dock inte bara i denna insnävning av ämnet, utan även i själva utformningen av den retoriska arbetsprocessen.

När Skolverket (med klassiskt klingande, latinska benämningar) fastställer att en retorisk arbetsprocess har sex delar aktualiseras nämligen frågan om vilken status *intellectio* egentligen har eller bör ha i förhållande till retorikens traditionella uppdelning i fem delar. Det är inte bara en praktisk fråga om effektiv talplanering, utan en fråga om historien (Hur var den antika retoriska teorin egentligen utformad?) och historiebruk (Hur bör en modern praktiskt orienterad retorikundervisning förhålla sig till sin historia med dess rötter i antiken?). Skolverkets beslut framstår visserligen som naturligt i relation till ett visst spår inom svensk akademisk retorikdiskussion, men den relativt starka ställning som *intellectio* har haft i Sverige kan också kontrasteras mot att begreppet har en relativt marginell roll i internationell retorikforskning, retorikteori och retorikhistorieskrivning. Sammantaget visar detta på behovet av mer kunskap om bakgrunden till det stora intresset för *intellectio* i Sverige.

Vid en snabb internationell utblick kan vi till exempel se att termen *intellectio* som en del av *partes* saknas i både Sloanes *Encyclopedia of Rhetoric* (termen nämns i betydelsen synekdoke på ett par ställen) och i Enos *Encyclopedia of Rhetoric and Composition*. Den saknas dessutom i Wileys *Companion to Roman Rhetoric*. Det får sägas vara anmärkningsvärt att ett retoriskt begrepp som sägs utgöra en av retorikens sex delar, och dessutom genom den latinska terminologin signalerar en koppling till romersk retorik, saknas i dessa standardverk. Termen tycks också, i princip, vara frånvarande eller i alla fall högst marginell i fransk

och italiensk retorikforskning.¹ Däremot så förekommer den, vilket vi återkommer till, i något högre utsträckning i tyskspråkig (se nedan) och spansk (se del 2 i denna volym) retorikforskning.² I den tyska litteraturen förekommer begreppet i vissa välkända översikter, medan den spanska forskningen snarare bidrar med enskilda fördjupade diskussioner; det finns också kopplingar mellan den tyska och spanska diskursen. När det gäller skandinavisk retorikforskning så kan vi genom en sökning på *intellectio* bland digitaliserade artiklar från *Rhetorica Scandinavica* och *Retorikmagasinet* snabbt hitta 16 artiklar som på något sätt nämner termen. Av dessa är 14 skrivna av svenskar. Två texter är skrivna av danskar, varav en är en recension av en svenskspråkig bok. Inom ramen för den här föreliggande studien har det inte gjorts någon systematisk undersökning av norsk och dansk handboks litteratur, utan bara nedslag, men det framstår ändå som tydligt att ett utbrett bruk av *intellectio* som en del i *rhetorices partes* inte ska förstås som ett skandinaviskt fenomen, utan som en primärt svensk företeelse – med intressanta besläktade diskurser i Tyskland och Spanien.

Den svenska läroplanen för gymnasieskolan, från 2011, samt den här internationella utblicken, understryker att det finns ett värde i att undersöka den frågeställning som styr den här första delstudien, nämligen: Vad är bakgrunden till att *intellectio* har fått en så framträdande ställning i svensk retorikdiskussion? För att kunna förstå den svenska traditionens uppkomst behöver vi även följa textuella spår tillbaka till en tysk forskningstradition – därigenom får vi även tillfälle att belysa denna. Den intressanta spanska diskussionen har inte samma explicita kopplingar till den svenska diskursen och kommer därför istället att behandlas i

¹ Ett undantag värt att nämna, i fransk diskurs är Aubin (2012) som diskuterar *intellectio* i relation till Agustinus.

² För reonsemang om, eller omnämmanden av, *intellectio* i tyskspråkig forskning, se t.ex. Lausberg (1969), Martin (1974), Ueding och Steinbrink (1986), samt Chico Rico (1998a). För den spanska diskussionen om *intellectio*, se t.ex. Chico Rico (1989, 1998b), Arduini (2000). Notera att Chico Rico, som primärt är aktiv inom den spanska retorikdiskussionen även författat artikeln till uppslagsordet *intellectio* i HWdR.

Annika Ströms studie av *intellectio* i relation till den latinska textvärlden, vilken utgör del 2 i denna volym.

Fram till den här punkten har jag primärt lyft att Sverige tycks utmärka sig genom att ha givit *intellectio* en relativt framträdande ställning i den nationella retorikdiskussionen, men det bör nämnas att det – även i Sverige – funnits en utbredd oklarhet om vilken status *intellectio* faktiskt har. Detta blir tydligt redan vid en snabb blick på den svenskspråkiga handbokslitteraturen om retorik. I många böcker nämns *intellectio* inte alls, utan där presenteras en retorisk arbetsprocess i fem steg. I andra böcker presenteras, utan särskild kommentar, en retorisk arbetsprocess i sex steg, inklusive *intellectio*. Vissa handböcker tar dessutom vid sidan av *intellectio*, även med ytterligare delar utöver de fem som i regel återkommer. De explicita kommentarerna varierar också: Ibland beskrivs *intellectio* som en del av den klassiska retoriken, ibland nämns att det ursprungligen var en del av *inventio* och ibland beskrivs det som ett modernt tillägg.

Om vi går utanför handbokslitteraturen så kan vi se att på Nationalencyklopedins webbplats presenteras en artikel av frilansskribenten Magdalena Stjern Dahl (2002) om retorik där man hävdar att den klassiska retoriken brukar delas in i sex delar, till vilka hon räknar *intellectio*. I Wikipedias huvudartikel om retorik presenteras (vid tiden för läroplanens tillblivelse) istället *partes*-modellen i fem steg, men utöver detta nämns att ”under det senaste århundradet har olika retoriker gjort tillägg till *partes*modellen”. De två tillägg som tas upp är *intellectio* och *emendatio*. Vad gäller *intellectio*, så tillskrivs detta en specifik person: ”Det tillägg som fått störst genomslag är retorikprofessor Lennart Hellspongs *intellectio*”.³ På en, vid tiden omdiskuterad, anonym blogg (aktiv

³ Tillgänglig: <http://sv.wikipedia.org/wiki/Retorik> [2020-08-15] En kort historik vad gäller beskrivningen av *partes*-modellen på Wikipedia är att en okommenterad *partes*-modell i sex steg inklusive *intellectio* infördes i på retoriksidan samma dag som den skapades 11 maj 2003. *Partes*-modellen beskrevs som varande ”enligt den klassiska retoriken”. Den 16 mars 2007 infördes en efterföljande osäkerhetsmarkering: ”Steget 'Intellectio' kommer inte från den klassiska retoriken, utan är ett senare påfund. Lennart Hellspong (då professor i retorik, Södertörns högskola, numera emeritus) hävdar att detta steg

juli 2010–juli 2011) har termen *intellectio* även använts som slagträ i en något yvig kritik av akademiskt oskolade retorikexperter. Där påstods att *intellectio* är ett ”nutida påfund” och att ”den s.k. utökade *partes*-modellen” inte existerar utanför Sverige (Påståendet att termen inte existerar utanför Sverige är som vi redan nämnt alltså felaktigt, men det är korrekt att *intellectio* verka ha haft en särskilt framträdande ställning i Sverige).⁴

Denna beskrivning av den svenska retorikdiskussionen ger en översiktlig bild av de skilda föreställningar som vid läroplanens inrättande fanns om termen *intellectio* i relation till *partes*-modellen. Mot bakgrund av den oklarhet som den skisserade bilden indikerar finns det alltså goda skäl att ställa termen *intellectio* i fokus för en retorikvetenskaplig begreppshistorisk utredning.

Det är inte min avsikt att här ta ställning för eller mot en retorisk arbetsprocess i fem, sex eller sju steg, men jag vill bidra med

nästan är det viktigaste.” Den andra meningen om Lennart Hellspång kom dock att skäras bort redan 29 mars 2007. Kvar fanns beskrivningen om *intellectio* som ett ”senare påfund”. *Emendatio* lades till i uppställningen 25 september 2007 och fick då samma status som *intellectio* med en efterföljande kommentar om att de var ett ”senare påfund”. Den 21 november 2009 görs en större justering genom att *intellectio* och *emendatio* lyfts ur uppställningen och presenteras separat från de övriga fem. Informationen om att de är ett senare påfund justeras även till det mer utbyggda: ”Under det senaste århundradet har olika retoriska tänkare gjort tillägg till den [sic!] antikens *partes*-modell. Det tillägg som fått störst genomslagskraft är retorikprofessor Lennart Hellspångs *intellectio*, ett tillägg som genomförs inledande, innan *inventio*.” Från den justeringen gjordes inga betydande förändringar vad gäller presentationen av *partes*-modellen på Wikipedia förrän 11 februari 2014. Efterföljande förändringar beskrivs inte här eftersom de ligger utanför ramarna för denna studie – och eftersom de första resultaten av denna studie presenterades på högre seminarium under 2013, samt på den nordiska retorikkonferensen NKRF5, oktober 2014, och därmed potentiellt kan ha påverkan på formuleringarna på Wikipedia.

⁴ Den citerade bloggen gick under benämningen ”Retorikexperterna – retorikens maskerade beskyddare”. Inlägg skrevs mellan 5 juli 2010 och 18 juli 2011, därefter tycks verksamheten upphört. Bloggen finns dock fortfarande tillgänglig: <http://retorikexperterna.wordpress.com>, [2023-06-14] Bloggen nämns även i en intervju med retorikkonsulten Elaine Eksvärd i Retorikmagasinet (Johansson 2012).

ny kunskap och nya perspektiv till den retoriskt intresserade läsaren. Målet är inte bara att redogöra för bruket av termen *intellectio* samt dess historia, utan även att indirekt belysa villkoren för retorikämnets och retorikvetenskapens historicitet.

Sammanfattningsvis, den studie som jag presenterar här har ett genealogiskt angreppssätt och studerar uppkomsten av samt förekomsten av *intellectio* som en del av *partes*-modellen i Sverige. Jag studerar svenskspråkiga källor, från 1847 fram till 2011, men följer också spår bakåt till en tyskspråkig tradition av retorikhistorisk forskning som tydligt färgat den svenska *intellectio*-receptionen.⁵ I presentationen av resultaten förhåller jag mig även till Annika Ströms studie av klassiska och senantika latinska texter, samt David Westbergs studie av det grekiska begreppet *noēsis* i senantik och bysantisk retorikdiskussion, båda i denna volym.

En central avgränsning i min genomgång av moderna källor är att jag enbart kommer att behandla litteratur och tänkare som explicit använder sig av en latinsk retorisk begreppsapparat. Handböcker och forskningslitteratur som använder sig rakt igenom av en svensk eller engelsk terminologi för att beskriva den retoriska arbetsprocessen lämnas därmed åt sidan. Detta innebär exempelvis att en fördjupad diskussion om retorisk situation utifrån Lloyd Bitzers teori inte kommer att betraktas som en handbok som tar upp ”*intellectio*”. Fokus är således på termen och inte på idén. Med Reinhart Kosellecks vokabulär är detta inte primärt en onomasiologiskt inriktad studie som undersöker hur den idé som termen *intellectio* får representera har uttryckts på olika sätt, men det är inte heller i strikt mening en semasiologiskt inriktad studie, som strävar efter att förstå alla de olika betydelser som termen *intellectio* har haft.⁶ Istället utgör studien en begreppshistorisk ut-

⁵ Valet att dra streck för litteraturstudien vid just 2011 är knutet till ambitionen att presentera en bakgrund till 2011 års läroplan för gymnasieskolan, men motiveras även av att de första resultaten av denna studie, som nämnt, presenterades på ett högre seminarium under 2013, samt på den nordiska retorikkonferensen NKRF5, oktober 2014.

⁶ För en beskrivning av de två begreppshistoriska forskningsinriktningarna onomasiologi och semasiologi se. tex. Mats Perssons (2005) bidrag ”Begreppshistoria och idéhistoria” till antologin *Trygghet och äventyr. Om begreppshisto-*

redning som fokuserar på att temporalt och spatialt undersöka förekomsten av ett specifikt ord (*intellectio*) med en delvis definierad användning (kopplingen till *rhethorices partes*). Jag kommer således inte att beröra antika eller moderna betydelser hos termen *intellectio* som inte är kopplad till *partes*-modellen. Det gäller till exempel William of Ockhams *intellectio*-teori (Keele 2010) eller den retorikteoretiska användningen av termen *intellectio* som synonym till *synekdoke* (Lausberg 1998, §572). Vissa semasiologiska inslag återfinns dock i studien genom att den presenterar skilda förståelser av *intellectio* i relation till *partes*.

Det huvudsakliga materialet för min studie av begreppet *intellectio* i svensk retoriktradition är, som nämnt, publicerade handböcker och läroböcker. Det är en typ av litteratur som har haft ett stort genomslag. Vissa handböcker har återkommit som kurslitteratur på de flesta universitetsgrundkurser i retorik under många år; andra har spridits utanför akademien av retorikkonsulter och använts av lärare inom folkhögskolor och gymnasier. Genom att se hur förhållandet till *intellectio* skiljer sig åt i olika typer av handböcker kan den samtida, svenska användningen av *intellectio* diskuteras utifrån aspekter som fält och historisk utveckling. Till viss del kommer även retorikvetenskapligt relaterad forskning att tas upp; detta sker när forskningsdiskursen kan bistå med förklaringar till olika sätt att utforma *partes*-modellen samt när den ger ledtrådar till var det finns fler svar om bakgrunden till det svenska bruket av *intellectio*.

Traditionalisterna: En *partes*-modell med fem delar

Om vi nu går till handböckerna, så kan vi till att börja med konstatera att det finns ett stort antal handböcker som inte alls nämner *intellectio*, utan enbart presenterar *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio* som retorikens fem delar, där *actio*-fasen ibland förtydligas som ”*actio* och *pronuntiatio*”. De handböcker av detta slag som har hittats i studien är följande:

ria. Se även Bengtson (2024), s. 10–16, för en diskussion om att studera retorikvetenskapens historiebruk utifrån begreppshistoriska verktyg.

- Backlund, Britt (1991, s. 36). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 1. uppl.
- Bennshagen, Charlotta & Järgenstedt, Sven (2000, s. 13–14). *Kort handbok i svenska*.
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla (1998, s. 77). *Svenska i tiden: lärobok för gymnasieskolan. C, Skriftlig och muntlig framställning*.
- Fällman, Barbro & Thörnberg, Pelle (2009, s. 10). *Retorik i mötet med media*.
- Fällman, Barbro (2010, s. 25). *Stora talarboken*.
- Fällman, Barbro (2011a, s. 11). *Retorik för föreläsare: konsten att inspirera sina lyssnare*.
- Gunnarson, Hans (2004, s. 12). *Vältalaren: en handbok i retorik*.
- Hedlund, Stefan & Johannesson, Kurt (1993, 16–17). *Marknadsretorik: en bok om reklam och konsten att övertyga*.
- Holmgren Caicedo, Mikael (2009, s. 26) *Retorik*.
- Johannesson, Kurt (1983, s. 40). *Svensk retorik: från Stockholms blodbad till Almedalen*
- Johannesson, Kurt (1986, s. 22). *Den klassiska retoriken*.
- Johannesson, Kurt (1990, s. 32). *Retorik eller konsten att övertyga*.
- Johannesson, Kurt (2000, s. 36–37) *Nötens kärna: Liten lärobok i retorik*.
- Josefsson, Lena & Sahlin, Mona (1997, s. 70). *Tala så alla lyssnar och förstår: en handbok i konsten att övertyga*.
- Juhlin, Lotta (1999, s3). *Den goda kommunikationen: rösten, kroppsspråket och retoriken*.
- Kjeldsen, Jens E. (2008, s. 39). *Retorik idag: introduktion till modern retorikteori*. [Svensk översättning från norska, ursprungligen utgiven 2004]

- Lindhardt, Jan (2005). *Retorik*. [Svensk översättning från danska, ursprungligen utgiven 1975]
- Lundström, Erland (2000, s. 83–94). *Talaren, talet, lyssnaren: handbok i praktisk retorik*.
- Persson, Mikael (1994). *Fem lektioner i retorik*.
- Persson, Mikael (2002, s. 25–27). *Övertyga: en handbok i retorik*.

Denna femdelade *partes*-modell beskrivs som hämtad från ”antikens vältalare[/retoriker]” (Backlund 1991, s. 36, Fällman 2009, s. 10), ”klassisk retorik” (Fällman 2011, s. 11, Persson 1994, s. 9, Lundström 2002, s. 83), antikens ”läroböcker” (Johannesson 1983, s. 40), ”Cicero” (Fällman 2010, s. 25, Gunnarsson 2004, s. 12 och Kjeldsen 2008, s.36–39), ”Quintilianus” (Johannesson 1986, s. 22, 1990, s. 144) *Rhetorica ad Herennium* (Holmgren Caicedo 2009, s. 26) eller som varande ”i enlighet med antikens uppfattning” (Lindhardt 2005, s. 56).

Hellspongs väg: En utökad *partes*-modell som självklarhet

Bland litteratur som utan kommentarer eller särskiljande presenterar *intellectio* som en del av den retoriska arbetsprocessen, ibland med benämningen *partes*-modellen, märks särskilt Lennart Hellspongs *Konsten att tala: Handbok i praktisk retorik*. Handboken, med tillhörande övningsbok, publicerades ursprungligen 1992 och fick stort genomslag. Anders Sigrell (2008, s. 133) beskriver boken som ”den inte utan anledning mest använda handboken på våra retorikkurser”.⁷ I *Konsten att tala* hittar vi det tidigaste publicerade omnämmandet av *intellectio* och *partes*-modellen i Hellspongs författarskap. Den *partes*-modell med sex steg som Hellspong presenterar 1992 (s. 40) återkommer sedan i dennes senare författarskap, se t.ex. *Retorik och praktisk logik* (1995, s. 9–

⁷ Det bör nämnas att det omdömet av retorikprofessor Anders Sigrell publiceras 2008, samma år som första utgåvan av Janne Lindqvists *Klassisk retorik för vår tid* publiceras. Lindqvists bok har därefter till stor del kommit att ersätta Hellspongs bok som huvudsaklig introduktionsbok till retorikens grunder på universitets- och högskolenivå.

16), *Förhandlingens retorik* (2008, s. 63–64) och *Argumentationens retorik* (2013, s. 101).

Förutom hos Hellspong återfinns en okommenterad *partes*-modell med sex steg i:

- Adler, Peter (2000, s. 38f). *Ord som jobbar: klassisk retorik för vardagsbruk*.
- Backlund, Britt (2006, s. 36). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 2. uppl.
- Eksvärd, Elaine *Snacka snyggt: Modern retorik* (2011, s. 182) [Publicerad under: ”Bergqvist”]
- Fällman, Barbro (2008, s. 44). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som skollärare*.
- Fällman, Barbro (2011b, s. 48–49). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som lärare*.⁸
- *Retorik för alla*. (2002, s. 47). Malmö: Gleerup [författare saknas].
- Wolrath Söderberg, Maria (2003, s. 197). *Finns det genvägar till klokhet*.

Backlund beskriver modellen som hämtad från ”antikens talare” (2006, s. 36), Fällman beskriver begreppen som hämtade från ”den klassiska retoriken” (2008, s. 44) medan Adler istället hänvisar till ett tankesätt från ”det gamla Rom” (2009, s. 38). Hos Eksvärd, Wolrath Söderberg och Hellspong är källan oklar utöver att modellen är en del av ”retoriken”.

⁸ I Fällman 2008 och 2011b har *actio* och *pronuntiatio* delats upp i två separata punkter, vilket egentligen innebär att hennes *partes*-modell i dessa böcker är sju-delad, men i den här studien betraktas modellen likafullt som sexdelad eftersom valet att antingen behandla *actio* och *pronuntiatio* gemensamt eller separat primärt är en fråga om grafisk framställning och inte om innehåll. En diskussion om relationen mellan *actio* och *pronuntiatio* är inte heller fokus för den här studien.

I Eksvärd's lärobok för gymnasieskolan, *Modern retorik* (2012, s. 56), ej att förväxla med handboken listad ovan, presenteras istället en *partes*-modell i sju steg, som utöver *intellectio* även inkluderar det avslutande *emendatio*.⁹ Eksvärd presenterar modellen som en självklarhet, där alla delarna har samma status. Eksvärd skriver att *partes*-modellen skapades i ”det antika Grekland”.

Även i *Retorisk handbok med lexikon* av Hanefalk, Hedlund och Lindholm (2004, s. 37–38) presenteras utan särskilnad eller kommentarer en *partes*-modell i sju steg. Utöver det inledande *intellectio* finns där en avslutande del, som de istället benämner *analysis*. Källan till uppställningen är oklar.

Hos såväl Backlund som Eksvärd och Fällman finns en variation mellan olika böcker i hur *partes*-modellen presenteras. Eksvärd väljer att lägga till *emendatio* i sin lärobok för gymnasiet (2012). Backlund övergår från en femdelad till en sexdelad *partes*-modell i skiftet från den första till den andra utgåvan av *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*.¹⁰ Även Fällman skiftar mellan en femdelad och sexdelad *partes*-modell.

Den författare med störst tyngd och genomslag i denna kategori är fortfarande Lennart Hellspong. Som nämndes i inledningen har han även på exempelvis Wikipedia pekats ut som personen bakom tillägget *intellectio*. En närmare titt på hans författarskap visar dock att det även där finns avsteg från den sexdelade modellen.

Hellspong vacklar – får kritik och stöd

Vi kan finna tre undantag från användandet av en *partes*-modell med sex steg hos Hellspong. Det första är *Vägar genom texten* (1997) skriven tillsammans med Per Ledin; där används en modell med fem steg, men inte den traditionella femdelningen, utan Hellspong och Ledin skriver, efter ett omnämnande av den antika retoriktraditionen, att:

⁹ *Emendatio* innebär enligt Eksvärd (2012, s. 56) ”reflektera”, vilket kan jämföras med Strömquists (1989, s. 26) beskrivning av *emendatio* som ”bearbetning och finputsning”.

¹⁰ Värt att notera är att Backlund i båda upplagorna hänvisar till antiken som källan till sin uppdelning. (1991, s. 36, 2006, s. 36)

Retoriken tänker sig att en text växer fram genom ett antal faser. Den första är intellectio, att förstå uppgiften. Då tänker vi igenom de yttre villkoren för det vi ska skriva. Den andra är inventio, att uppfinna eller upptäcka stoffet. Då ger vi texten ett lämpligt innehåll med hänsyn till dess förutsättningar. Den tredje fasen är dispositio. Då ordnar vi innehållet utifrån genrens normer och textens funktion. Den fjärde är elocutio, att klä tankarna i ord. Då ger vi texten en språklig form som passar till det sammanhang den ska verka i. Den femte och sista är emendatio. Då går vi över texten en sista gång och omarbetar större eller mindre delar av den. (Hellspong och Ledin 1997, s. 240)

Detta sätt att hantera och beskriva den klassiska retoriken väckte dock skarp kritik från den danske retorikforskaren Christian Kock, som recenserade Hellspong och Ledins bok i *Rhetorica Scandinavica*. Kock (1998) skriver:

Faktisk optræder den klassiske retoriks system i en lidt mærkelig udgave: Dens fem 'dele' hedder hos H&L intellectio (= planlægning eller overvejelse af situationen), inventio, dispositio, elocutio, emendatio. I klassisk retorik bruges 'intellectio' sjældent, og da som term for synekdoke eller metonymi; H&L's brug af ordet findes ganske vist hos den encyklopædiske tyske teoretiker Heinrich Lausberg, men dér er det nærmest hjemmestrikket, for af kilder i klassisk retorik synes der kun at være den perifere Sulpitius Victor fra det 4. århundrede der opererer med tre dele: intellectio, inventio, dispositio. H&L's 'emendatio' (for omskrivning, revision) savnes selv hos Lausberg – men måske kommer termen fra Erasmus bog om brevskrivning, hvor et kapitel hedder "De emendando" (Om at rette). På en måde er H&L's inddeling udmærket som praktisk arbejdsanvisning, det er blot vildledende at fremlægge den som lig med retorikkens traditionelle opfattelse af tekstproduktion.

De två andra avstegen från en sexdelad *partes*-modell som återfinns i Hellspongs författarskap kommer efter Kocks kritik av *Vägar genom texten* och de utgör båda en användning av den mer traditionella modellen i fem steg, det vill säga *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*. Det ena tillfället är *Metoder för bruks-*

textanalys (2001a, s. 103–105). Det andra tillfället är kapitlet ”Retoriken och den moderna vetenskapen” som publiceras i Kurt Johannessons antologi *Vetenskap och retorik* (Hellspong 2001b, s. 21). Dessa två texter är Hellspongs första externa publikationer efter att Kocks kritik publicerats.

Hellspongs avsteg från den sexdelade modellen var dock enbart temporärt och *intellectio* återkommer sedan i den andra (2004) och tredje (2011) reviderade upplagan av *Konsten att tala*, samt i *Förhandlingens retorik* (2008) och *Argumentationens retorik* (2013). Inte någonstans hos Hellspong finns en specifik hänvisning till en person eller text som källa till arbetsprocessens utformning, utan processen hanteras som ett accepterat allmängods och den tillskrivs ”retoriken” i bestämd form.

Hellspong presenterar utformningen av *partes*-modellen i varje enskilt verk som självklar, men de tre undantagen gör att ett helhetsintryck utifrån författarskapet snarare torde bli att den exakta utformningen av *partes*-modellen framstår som, om inte godtycklig, så åtminstone valbar. Det sistnämnda gäller, som tidigare nämnts, även Backlunds, Eksvärd och Fällmans författarskap.

Hellspongs bruk av *intellectio* får dock inte bara kritik utan även stöd inom forskningsdiskursen. Anders Sigrell skriver i sin avhandling:

Jag sällar mig alltså till dem (t.ex. Hellspong 1992) som räknar med sex steg i partesmodellen i stället för de traditionella fem, där *intellectio* inte är ett eget steg, utan ses som mer eller mindre inbegripen i *inventio*. Även om det är ovanligt att den klassiska retoriken använder sig av termen *intellectio* (och då oftast som term för synekdoke eller metonymi) används denna på 300-talet av Sulpitius Victor i den betydelse som är aktuell här (Kock 1998: 75). Även Lausberg (1973) har termen i den betydelsen. (Sigrell 1999, s. 29)

Christian Kocks kritik utgörs inte bara av en värdering, utan han pekar också på ett möjligt ursprung till ett svenskt bruk av *intellectio* inom ramen för *partes*-modellen, detta i form av den tyske retorikforskaren Heinrich Lausberg och den i klassisk retorik

”perifere” retorikern Sulpicius Victor. Sigrell förhåller sig således till Kocks kritik, men inte ursäktande utan han brukar istället de möjliga källor som Kock angivit som legitimering av den egna användningen. Förskjutningen från Kocks frågande kritik till en legitimerande argumentation blir tydlig genom att Sigrell inte nämner uppgiften om att Sulpicius Victor kan betraktas som perifer i den klassiska retoriken eller Kocks omdöme om att *intellectio*-begreppet hos Lausberg är närmast hemsnickrat (”hjemmestrikket”). Ur en mer strikt antikvetenskaplig synvinkel är även inräknandet av Sulpicius Victor i ”den klassiska retoriken” tveksam, då han snarare bör kategoriseras som en senantik retoriker, än som tillhörande den klassiska antiken.

Debatten om Hellspongs bruk av *intellectio* har således lett fram till två ledtrådar bortom den svenska retorikdiskursen: en källa i tysk forskning, Lausberg, och en källa i senantiken, Sulpicius Victor. Fler uppfattningar och ledtrådar om ursprung och uppkomst till en *partes*-modell som inkluderar *intellectio* finner vi i de handböcker som inte bara presenterar en utökad *partes*-modell som en självklarhet utan även bifogar förklaringar. Låt oss först titta på dem som inte tagit med *intellectio* i själva uppställningen av *partes*-modellen, men nämner begreppet. Därefter undersöker vi de källor som tagit med *intellectio*, men som på något sätt markerat dess status som annorlunda.

Johannessons *intellectio* och andra omnämmanden utanför uppställningen av *retorices partes*

De böcker som nämner termen *intellectio* utan att författarna tar med termen i uppställningen av *partes*-modellen, visar på olika sätt att förhålla sig till förekomsten av termen *intellectio* i den svenska retorikdiskursen. Ett särskilt intressant exempel är Kurt Johannessons *Svensk retorik från Medeltiden till våra dagar* (2005). Vi har tidigare tagit upp Johannesson bland dem som brukar en fem-delad *partes*-modell; det gäller även i denna senare bok där Johannesson presenterar retorikens fem delar med hänvisning till Cicero (Johannesson 2005, s. 31–32). Termen *intellectio*

återfinns inte i det sammanhanget, men begreppet tas istället upp när han diskuterar Augustinus syn på retoriken:

Enligt retoriken bör en talare först av allt tränga in i sitt ämne och analysera detta ur alla aspekter. Denna 'förståelse' kallas på latin *intellectio*. Sedan skall man fastställa en tes och finna eller uppfinna argument och bevis som tycks stödja denna – *inventio*” (Johannesson 2005, s. 49).¹¹

Termen *intellectio*, som Johannesson påstår sig ha hämtat från Augustinus, återfinns även i Johannessons avslutande ordlista där den beskrivs som: ”den analys eller 'förståelse' av en fråga eller ett ämne som bör inleda utarbetandet av en argumentation.” (Johannesson 2005, s. 338–339). Förklaringen av termen *intellectio* är ett tillägg i den nya utgåvan som utkom 2005 och termen saknades helt i den tidigare utgåva som publicerades 1983 med titeln *Svensk retorik: från Stockholms blodbad till Almedalen* (Johannesson 1983). Genom detta tillägg hittar Johannesson ett sätt att behandla ett begrepp som fått en framträdande plats i den samtida svenska retorikdiskussionen. Samtidigt skiljer sig hans beskrivning av *intellectio*, som en analys av själva ämnet, från tanken om *intellectio* som situationsanalys.

Två författare som är öppet kritiska till införandet av *intellectio* i *partes*-modellen är Rudolf Rydstedt i *Retorik* (1993) och Janne Lindqvist i *Klassisk retorik för vår tid* (2008). Rydstedt presenterar själv en femdelad *partes*-modellen utifrån Cicero (Rydstedt (1993), s. 13), men på s. 44 nämns *intellectio*:

Många tänker sig att det egentliga inventionsarbetet föregås av ett steg där talaren skaffar sig ett allmänt grepp om saken (*intellectio*) Själv föredrar jag att räkna allt arbete för att komma på vad som kan sägas i talet som *inventio*. Har retoriken fem delar där alla talarens färdigheter ryms så har den (Rydstedt 1993, s. 13).

¹¹ Jämför diskussionerna om Augustinus i Annika Ströms bidrag i denna volym. Notera att här utgår Johannesson från Augustinus *De Doctrina Christiana*, inte från det mer omtvistade fragmentet *De Rhetorica*.

Rydstedts argumentation är tunn och innefattar ett cirkelresonemang, men det är värt att notera att hans formulering indikerar att den ståndpunkt som han argumenterar mot ligger närmare *intellectio* som kopplat till en antik förståelse av statusläran, snarare än *intellectio* som situationsanalys.¹²

Janne Lindqvist presenterar *partes*-modellen utan *intellectio* (2008, s. 36, 60), men i en fotnot (s. 59) för han en kritisk diskussion om *intellectio* utifrån samma huvudkällor som hos Christian Kock:

Hos den mindre kända retorikern Sulpitius Victor – troligen under 200-talet efter Kristus – urskiljs dessutom en preliminär del, *intellectio* som då beskrivs som en ”kartläggande” verksamhet som äger rum före *inventio*. Det huvudsakliga syftet med *intellectio* är enligt denne retoriker att avgöra textens status (se avsnittet om statusläran nedan). Begreppet *intellectio* ges också en stor plats i Hellspongs moderna svenska retorik-handbok, men då i en mer allmän betydelse av en preliminär kartläggning av situationen (1992, s. 61–73). Enligt mitt sätt att se utgör *inventio* just en sådan kartläggande verksamhet som bland annat innefattar statusläran. Sulpitius Victors text finns publicerad i Halm 1863, s. 313–352, och *intellectio* presenteras där på s. 315; jämför Lausberg 1998 §97; för den osäkra dateringen av Sulpitius Victors text, se Heath 2003, särskilt not 46.

Lindqvist ställer sig således kritisk till Hellspongs bruk av *intellectio* inom *partes*-modellen. Utöver argumentet att Sulpitius Victor var ”mindre känd”, så tar Lindqvist upp att Hellspongs bruk innebär att begreppets betydelse har förskjutits från den antika förståelsen som återfinns hos Sulpitius och är kopplad till statusläran, mot en modern användning, som handlar om en mer allmän situationsanalys. Lindqvist framför också att det som Hellspong placerar inom *intellectio* på ett rent innehållsmässigt plan utgör en essentiell del av *inventio*. Lindqvist beskriver till exempel

¹² Kopplingen mellan Rydstedts formulering och statusläran blir tydlig i det att Rydstedt beskriver *intellectio* som att skaffa sig ett allmänt grepp om ”saken” och inte ”situationen”. Jämför med Lindqvists (2005) artikel ”Vad gäller saken?: statusläran som verktyg för retorisk argumentationsanalys”.

uppgiften för inventio som att ”kartlägga situationen och uppfinna argument”.

Omnämmanden utanför uppställningen av *partes*-modellen återfinns också i Hans Gunnarssons *Lärarens retorik* (2012),¹³ i Bo Renbergs *Bra Skrivet Väl talat:Handledning i skrivande och praktisk retorik* (2004),¹⁴ samt i Barbro Fällmans *Tala & Engagera: Populär presentationsteknik* (2002).¹⁵

Hitintills har vi funnit hänvisningar till Lausberg, Sulpicius Victor och Augustinus för termen *intellectio*. Dessutom har Hell-spong, i såväl ris som ros, fungerat som frontfiguren för det moderna svenska bruket av *intellectio*. Uppkomsten av den moderna svenska användningen är dock fortfarande hölj-dunkel – ett spår vid sidan av den moderna retoriken som vi snart kommer att undersöka närmare nämns dock av Anne Palmér i hennes bok *Förberett tal i klassrummet*. Palmér skriver:

Modernare retoriker brukar lägga till ett förberedande steg, som ursprungligen ingick i innehållsinventeringen: att analysera talsituationen (*intellectio*). *Partes*-modellen används flitigt i modern retorik och även inom den processorienterade skrivpedagogiken, där den har bidragit till förståelsen för hur texter byggs upp. (Palmér 2010, s. 83)

Strömquists försiktigare väg:

En utökad *partes*-modell med osäkerhetsmarkörer

Bland de handboks-författare som tar med *intellectio* i uppställningen av *partes*-modellen, men med någon form av osäkerhets-

¹³ Gunnarsson (2012, s. 8) presenterar inte *intellectio* i uppställningen av *partes*-modellen, men begreppet omnämns med den vaga kommentaren att ”man” ibland lägger till *intellectio*.

¹⁴ I Renberg (2004, s. 105) står att själva arbetet med att förbereda ett tal i den retoriska traditionen består av fem delar, men att man inledningsvis behöver ”analysera kommunikationssituationen”. Renberg påstår att man i den klassiska retoriken kallade denna fas för ”*intellectio*”.

¹⁵ Fällman (2002, s. 11–12) presenterar en något annorlunda definition, där hon skriver att ”[i] modern tid har vi lagt till ett moment som förmodligen förutsattes av romarna: *Intellectio* att formulera problemet, ämnet”.

markering, så kan vi notera en viss entusiasm för begreppets användbarhet och därigenom dess berättigade plats i arbetsprocessen, men vi kan också finna en osäkerhet om begreppets ställning och en vilja att gardera sig eller åtminstone markera en medvetenhet om dess annorlunda status.

Precis som Lennart Hellspong tidigare i studien lyftes fram som det dominerande författarskapet bland dem som utan kommentar presenterar en sexdelad *partes*-modell, så finns det anledning att här lyfta fram Siv Strömquist som ett författarskap med särställning bland de handböcker som väljer att ta med *intellectio*, men med osäkerhetsmarkörer eller särskilda förklaringar. Betydelsen av Strömquists författarskap kommer att diskuteras närmare under nästkommande rubrik, men dessförinnan ska vi titta på övriga författare som likt Strömquist valt att ta med *intellectio*, men på något sätt markerat en åtskillnad i jämförelse med de fem *partes* som tycks framstå som mer oproblematiska.

I Peter Cassirers *Huvudlinjer i retorikens idéhistoria* (1997, s. 105) tas *intellectio* med, men med en kommentar om att den inte ingick i den klassiska retorikens fem delar. I Inger Lindstedts *Textens hantverk* (2002, s. 27–28) presenteras *intellectio* med orden: ”Det finns ytterligare en del inom retoriken, men den är så självklar att den oftast inte får ett eget namn.” *Intellectio* tillskrivs således en plats, men dess status i *partes*-modellen konstrueras ändå som osäker eller åtminstone icke kanoniserad.

Även i Werner Runebjörks bok: ”Ditt personliga varumärke” (2004, s. 23–24) inkluderas *intellectio* i *partes*-modellen, samtidigt som dess ickekanoniserade status markeras. Hon väljer dock att ge en mer utbyggd förklaring:

I klassisk retorik hade processen oftast fem steg eller delar, där inventio var det första och även innefattade analysen. I svensk retorikundervisning talar man idag dock i regel om sex delar. *Intellectio* fanns även i antiken som en del av den retoriska arbetsprocessen, och amerikanska författare och lärare plockade upp den i undervisningen av skrivprocessen, som baserar sig på den retoriska arbetsprocessen. I Sverige är det Lennart Hellspong, professor i retorik på Södertörns högskola, som har lyft fram *intellectio*

som ett sjätte, inledande steg. Och då blir faktiskt den klassiska retoriska arbetsprocessen tydligare.

I Sigrells bok *Retorik för lärare* tas också *intellectio* med i presentationen av den retoriska arbetsprocessen, men med kommentaren att de antika texterna inte hade med *intellectio* som ett eget steg i *partes*-modellen (2008, s. 53–54). Sigrell nämner att *intellectio* där utgjorde en del av *inventio*. Hans eget val att lägga till *intellectio* som ett eget steg motiveras med att det tydliggör de viktiga aspekter som *intellectio* handlar om”. Sigrell nämner också att detta är ett tillägg som han delar med ”flera andra nyare retorikböcker”. Utöver *intellectio* tar Sigrell i den nämnda boken även med en avslutande del *feedbacktio*, vilket presenteras som ett eget tillägg efter förslag från studenter.

Inflytande utanför strålkastarljuset:

Strömquists handböcker

Strömquists författarskap är intressant eftersom hon är en av de flitigaste handboks-författarna i studien och eftersom hennes användning av begreppet *intellectio* är det tidigast funna i svenska källor. Strömquist har hela fyra publicerade verk (en populärvetenskaplig artikel: 1986, en avhandling 1987 och två handböcker: 1988 & 1989) som tar upp *intellectio* innan Lennart Hellspång, 1992, ger ut den första utgåvan av *Konsten att tala*.

Betydelsen av Strömquists författarskap för den tidiga användningen av termen *intellectio* i Sverige understryks ytterligare av att Strömquists handbok: *Skrivprocessen: teori och tillämpning* (1988) finns med bland Lennart Hellspångs litteraturhänvisningar för Kapitel 2 i *Konsten att tala* (1992), vilket är just det kapitel där *partes*-modellen presenteras för första gången i Hellspångs författarskap. Den hänvisningen är intressant mot bakgrund av att Strömquists namn inte alls brukar nämnas i relation till begreppet *intellectio*. Detta till skillnad från Lennart Hellspång, som utöver omnämmandet på Wikipedia nämns i Kocks, Lindqvists, Sigrells och Werner Runebjörks diskussioner om begreppet. En möjlig

förklaring till att Strömquists betydelse för det svenska bruket av termen *intellectio* inte tidigare har uppmärksammats är att hennes författarskap inte har fått samma ställning inom det akademiska retorikämnet i Sverige, samt att Siv Strömquist själv (till skillnad från Lennart Hellspong) inte har fått en position inom svensk retorikvetenskap som ett framväxande akademiskt fält. Strömquists författarskap är istället mer känt inom fältet skrivpedagogik och skrivforskning, vilket också är den tradition som Palmér (2010, s. 83) och Werner Runebjörk (2004, s. 23–24) nämner i sin diskussion om en modern utformning av den retoriska arbetsprocessen.

I *Skrivprocessen: teori och tillämpning* hävdar Strömquist att modern skrivteori har rötter i retoriken (1988, s. 14–15). I presentationen av retoriken beskriver hon hur den klassiskt skolade väl-talaren måste ha kunskap om de fem produktionsfaserna: *inventio*, *dispositio*, *elocutio* och *pronuntiatio/actio*. Direkt efter denna uppräknin skriver Strömquist:

Innan talaren kunde ta itu med de fem produktionsfaserna hade han ett viktigt arbetsmoment att utföra. Han skulle inledningsvis ta ställning till den uppgift som han åtagit sig eller blivit förelagd. Han måste fastställa talets genre och fundera över vilka speciella krav som ställdes på honom i just denna uppgift. Fasen benämndes intellectio.

Vid sidan av *intellectio* tar hon även upp *emendatio* (*bearbetning*) som ett ytterligare arbetsmoment utöver de fem *partes*. Samma resonemang återfinns i den andra och tredje bearbetade upplagan (Strömquist 1993 s. 18–19, 2007, s. 20–21). Någon preciserad källa i antiken till dessa begrepp och denna beskrivning av den klassiska retoriken finns inte. Strömquist tar dock upp att bandet till den klassiska retoriken på ett helt annat sätt har hållits levande inom ett angloamerikanskt språkområde och nämner likheter mellan *partes*-modellen och amerikanska skrivpedagogers processtanke (1988, s. 15). Strömquist hävdar också att det finns en koppling till den retoriska traditionen i äldre svensk handbokslitteratur (s. 16), vilket vi granskar under nästkommande rubrik.

I *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier* (Strömquist 1989) presenterar Strömquist återigen den retoriska arbetsprocessen (s. 25–26). Här väljer hon dock att ta med *intellectio* och *emendatio* i själva den grafiska uppställningen, så att de tillsammans formar en textbildningsmodell i sju steg, men ett mellanrum och en särskild markering av ”5 partes” gör att en grafisk särskillnad behålls. Strömquist nämner sedan i brödtexten att *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *pronuntiatio/actio* ofta benämns som retorikens fem delar, samt att det är dessa som av hävd betraktats som de viktigaste. Hon skriver dock att i ”handböcker i retorik” förekommer analysfasen, som benämndes *intellectio*, samt *emendatio*. Här är det oklart vilka handböcker som åsyftas. Är det den svenska handbokslitteraturen eller antika texter? Strömquist för ordagrant samma resonemang i 2:a, 3:e, 4:e, 5:e och 6:e upplagan av *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier* (Strömquist 1994, 1998, 2000, 2005, 2010). I samtliga dessa upplagor presenteras även innebörden av *intellectio* på samma sätt:

Textbildningsprocessen inledde med en fas benämnd *intellectio*. Talaren skulle inledningsvis fundera över talets art, vilka som utgjorde publiken och vad som var syftet med talet. Han skulle kort sagt analysera kommunikationssituationen. (Strömquist 1989, s. 25)

Från *Skrivprocessen: teori och tillämpning* (1988) till *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier* (1989) kan vi se en förskjutning där resonemang om svensk handbokshistoria skärs bort, samtidigt som tanken om en antik textbildningsprocess i sju steg i högre utsträckning presenteras som en självklar enhet. Det finns också en förskjutning i innebörden av *intellectio*-fasen från ”att ta ställning till uppgiften ” till att ”analysera kommunikationssituationen”.

1994 publicerar Strömquist boken ”Konsten att tala och skriva” i vilken retoriken tydligare lyfts fram i egen rätt. Där presenterar hon först fem delar i retorikens arbetsprocess för att sedan lägga till ett inledande steg, *intellectio*. *Emendatio* har tagits bort. *Intellectio* beskrivs som en del av den antika, retoriska

arbetsprocessen, men samtidigt inte som en del av den klassiska retorikens fem delar. Hon formulerar sig såhär:

Analys av talsituationen fanns med också i den antike vältalarens arbetsprocess. Den kallades för *intellectio* och behandlades som ett särskilt arbetsmoment, utanför de fem klassiska delarna. Analysen skulle göras innan själva textproduktionen tog vid, och den ansågs oerhört viktig för ett lyckat resultat. Idag arbetar vi därför med totalt sex olika moment i den process som skall leda fram till en muntlig framställning. (Strömquist 1994:19)

Den sista meningen förtjänar här särskild uppmärksamhet, då den innebär ett tydligt ställningstagande för att uppställningen av en modern retorisk arbetsprocess skiljer sig från en klassisk, vilket är en tanke som vi har sett återkomma i flera senare handböcker. Strömquist vidhåller dock att *intellectio*, både som term och idé, är förankrad i antiken. Strömquist för ordagrant samma resonemang i 2:a och 3:e upplagan (Strömquist 1998, 2001).

I *Talarskolan: talprocessen – teori och tillämpning* (1996, s. 21–22, 1998, s. 21–22) fortsätter Strömquist på samma linje, men där har *emendatio* tagits tillbaka, fast med kommentaren att den är särskilt relevant för skrivande. Siv Strömquist skriver: ”Man brukar tala om retorikens fem *partes*, de klassiska fem delarna, men i själva verket var de åtminstone sex.” Om *intellectio* skriver hon särskilt: ”[de fem delarna] förutsattes alltid föregås – eller åtföljas – av något som benämndes *intellectio*, det vill säga analys av kommunikationssituationen”.

Generellt gäller för Strömquists författarskap att beskrivningen av en klassisk retorisk arbetsprocess eller dess bakgrund inte förändras i de olika upplagorna av hennes böcker. Skillnaderna återfinns istället mellan de olika titlarna. Ett undantag från denna regel är den tredje upplagan av *Skrivprocessen: teori och tillämpning* från 2007. Den första presentationen av en klassisk retorisk arbetsprocess i den boken följer visserligen de tidigare upplagorna ordagrant, men senare i boken har Strömquist lagt till ett tydliggörande om valen bakom sin egen utformning av skrivprocessen i jämförelsen med den klassiska retoriken.

Om man bortser från *memoria* och *actio* som enbart gällde själva framförandet och istället lägger till två arbetspass som i handböckerna presenterades utanför de fem delarna, nämligen *intellectio* (analys av kommunikationssituationen) och *emendatio* (bearbetnings och träningsmomentet), så blir resultatet en modell för arbetet med att bygga upp en text som till alla delar stämmer överens med den modell för skrivprocessen som vi i forsknings- och undervisningssammanhang arbetar med idag. De grundtankar som vi förknippar med modern skrivforskning är således knappast nya. För att den traditionstygda modellen skall bli riktigt användbar som förklaringsmodell för det komplicerade skrivandet måste den emellertid kompletteras med sådant som modern skrivforskning lyft fram under de senaste åren, nämligen det dynamiska och cykliska i skrivprocessen. (Strömquist 2007, s. 158)

I samband med detta resonemang framhåller Strömquist också skrivprocessmodellen som ett "kunskapsarv" och lyfter fram dess "ursprung i antiken". Syftet med resonemanget tycks vara att försvara och motivera relevansen av skrivprocessen i förhållande till senare forskning som har pekat på att skrivande i praktiken fungerar mer dynamiskt och cykliskt. Den klassiska förankringen och det idéhistoriska arvet får stödja skrivprocesstänkandets fortsatta relevans. Denna argumentation öppnar dock för en möjlig invändning i det att den medvetna förändring i arbetsprocessens utformning som Strömquist föreslår genom att stryka *memoria* och *actio/pronuntiatio*, samt att lägga till *intellectio* och *emendatio* redan innebär en betydande förändring. Om nu modellen dessutom ska göras cyklisk och dynamisk så kan man, med god grund, invända att modellen för arbetsprocessen kanske inte längre bör framställas som förankrad i en klassisk idétradition.

Det är värt att notera att den modell, bestående av *intellectio*, *inventio*, *dispositio*, *elocutio* och *emendatio* som Strömquist här presenterar som skrivprocessen, helt överensstämmer med den modell som Lennart Hellspång tillsammans med Per Ledin presenterade tjuo år tidigare, vilken väckte skarp kritik från Christian Kock. Skillnaden mellan Ledin och Hellspång (1997), samt Strömquist (2007) är att Strömquist är explicit om vilka

förändringar som hon själv genomför, medan Ledin och Hell-spong presenterade sin förändrade modell utan kommentar. Gemensamt för böckerna är dock att författarna brukar det klassiska arvet som auktoritetsargument för en sentida normativ beskrivning av en arbetsprocess för textframställning.

Den ogenomskinliga metoden:

Strömquists undersökning av äldre svenska handböcker

En central distinktion inom begreppshistorisk forskning är den mellan term och idé. Denna distinktion blir också central för att värdera påståenden om att *intellectio* fanns under antiken. Är det idén om en förberedande fas som återfinns – eller termen? I *Skrivprocessen* 1988 utgår Strömquist från ”den klassiskt skolade talaren”, i *Skrivboken* 1989 utgår hon ifrån ”antikens talare” och i båda slår hon fast att den förberedande fasen ”benämndes *intellectio*”. Liknande påstående görs även i *Konsten att tala och skriva* (1994), samt i *Talarskolan* (1996). Det står således klart att *intellectio*, enligt Strömquist, fanns representerat i den klassiska retoriken – både som idé och som term.¹⁶ Strömquists koppling till antiken kommer att granskas ytterligare under nästa rubrik, men innan vi ger oss i kast med dessa frågor så behöver vi reda ut ett annat spår vad gäller Strömquists idéhistoriska påståenden – hennes diskussion om äldre svenska handböcker.

I *Tvärnsnitt* 1986, samt i *Skrivprocessen* 1988 argumenterar Strömquist för att stilistiken är sprungen ur retoriken. Hon menar också att i vissa äldre svenska handböcker fanns processtanken kvar i högre utsträckning, men att den senare går förlorad; i handbokslitteraturen nämner hon särskilt:

- Lénströms, C. J. (1847). *Brage: Svensk vältalighets-prof jämte sammandrag av retoriken och svenska vältalighetens historia till läsebok för ungdom*

¹⁶ Om den faktiska förekomsten av begreppet *intellectio*, repektive det grekiska begreppet *noësis*, i antiken se Annika Ströms och David Westbergs repektive bidrag i denna volym

- Sjöberg, Gustav och Klingberg, Gustaf (1870). *Handbok i svensk stilistik för högre elementarläroverk*
- Ottelin, Odal (1913). *Det offentliga talandets konst I–II.*
- Cecershiöld, Gustav (1920). *Svensk stilistik.*
- Heikel, Ivar (1923). *Retorik eller Handledning i talar-konsten.*
- Heikel, Ivar (1931). *Stilistik eller Handledning i Skriftlig framställning.*
- Isaacsson, August (1925). *Stilistik för skolbruk. Råd och anvisningar.*
- Cedershiöld, Vilhelm (1930). *Konsten att skriva svenska. Lärobok i uppsatsskrivning.*

Det är tydligt att Strömquist själv argumenterar utifrån tropen att hon återupprättar ett förlorat arv när hon lyfter fram den retoriska arbetsprocessen, men vilket stöd för sin uppställning av *partes*-modellen kan hon hämta från äldre svenska handböcker? När vi undersöker de åtta handböcker som Strömquist tar upp, ser vi att en latinsk vokabulär för arbetsprocessen enbart förekommer i tre av dem och det är hos Lénström (1847), hos Sjöberg och Klingberg (1870), samt hos Cedershiöld (1920).

C. J. Lénström (1847) presenterar retoriken som bestående av fyra delar, vilka också utgör strukturerande kapitel i hans retorikpresentation, delarna presenteras primärt på svenska som 1) ”OM UPPFINNING”, 2) ”OM ANORDNING OCH BEARBETNING” 3) ”OM UTTRYCKET. SATS OCH STIL, TROPER OCH FIGURER” och 4) ”DECLAMATION” (s. V, XIV, XXVII, XLII). I brödtexten under de tre första delarna förekommer dock de latinska benämningarna *inventio*, *dispositio* och *elocutio*.¹⁷

Sjöberg och Klingberg (1870, s. 14) beskriver istället en fyrdelad arbetsprocess för framställning av uppsatser bestående av *definitio*, *inventio*, *dispositio* och *elocutio*. *Deifinitio* beskrivs som

¹⁷ Lénström skriver i sitt förord daterat 1 juli 1842 att hans egna retorikpresentation ”troligen” är den första på svenska och att det latinska beteckningarna bibehålles eftersom ”scholungdomen, som äfven enligt scholordningens skall lära sig Rhetorik [...] hittills endast begagnat Latinska compendier”.

den ”verksamhetsyttring” med kravet att ”ämnet för medvetandet ska fixeras”. Ingen hänvisning görs till att den uppställningen skulle vara hämtad från antiken.

Gustav Cederschiöld (1920, s. 5) nämner först i samband med en diskussion om stilistik som ämne den uppdelning som vi kunde se hos Sjöberg och Klingberg: *definitio, inventio, dispositio* och *elocutio*. Termerna beskrivs vara enligt ”äldre terminologi” och Cederschiöld nämner dem i samband med att han diskuterar vad som bör räknas till stilistiken. Senare (s. 7) presenterar Cederschiöld den klassiska retoriken och tar då upp att skapandet av tal i den romerska utbildningen delades in i fem steg: *inventio, dispositio, elocutio, memoria* och *actio*. Cederschiöld följer således en traditionell femdelad uppdelning i sin presentation av den klassiska retoriken, men vad gäller skriftlig framställning konstaterar han att *memoria* och *actio* inte har något med stilistik att göra. Även vad gäller kvarvarande delar är han kritisk mot att överföra retorikens regler till stilistiken. Istället hävdar han stilistikens självständighet som disciplin. Cederschiöld bygger sin presentation av stilistiken som framställningskonst på Max Schieszls *System der stilistik. Eine wissenschaftliche Darstellung unter Begründung der 'stilistischen Entwicklungstheorie'* (1884).¹⁸ Cederschiöld betonar i Schieszls efterföljd att en analys av ”ändamålet” måste föregå en analys av ”föremålet” (s. 65, 70–73). Detta lyfts fram som en konfliktlinje gentemot den klassiska retoriken som menar att *inventio* är det första steget och därefter *dispositio*. Den framställningsprocess som Cederschiöld sedan själv formulerar är inte en tydligt linjär uppställning, men han tycks mena att fastställandet av ändamålet är det centrala – och att man utifrån detta bör ta fram en disposition för att sedan arbeta med innehåll och form utifrån dispositionen och ändamålet, samt kontinuerligt bearbeta dispositionen under arbetets gång. (1920, s. 72–95). Cederschiöld hävdar inte att denna arbetsprocess är i enlighet med klassisk retorik utan tvärtom att den står i konflikt med klassisk

¹⁸ Schieszl (1884) använder själv ingen latinsk terminologi för arbetsprocessen i sin skrift, men för ett explicit resonemang om relationen mellan stilistik och den klassiska retoriken (s. iii, 65, 373).

retorik; han menar att den egna uppställningen är ”avgjort riktigare än den gamla följderna av inventio, dispositio och elocutio.” (s. 80). Där Strömquist väljer att betona likheter mellan klassisk retorik och skrivande, för att motivera sin beskrivning av skrivprocessen som antikt förankrad, väljer Cederschiöld istället att betona skillnaderna för att därigenom lyfta fram stilistikens särart i förhållande till retoriken.

Begreppet *intellectio* förekommer ingenstans i de äldre svenska handböcker som Strömquist hänvisar till och ingen av dem, med eller utan latinsk vokabulär, presenterar på ett tydligt sätt en arbetsprocess som följer Strömquists sjudelade modell. Strömquist har således inte direkt stöd för sin egen presentation av den sjudelade arbetsprocessen från de äldre handböckerna, utan i sin litteraturstudie använder hon den egna uppställningen av arbetsprocessen som en idealtyp med hjälp av vilken hon studerar de enskilda handböckerna. På så sätt kan hon se i vilken utsträckning de överensstämmer eller skiljer sig från denna idealtyp. När Strömquist diskuterar hur de enskilda författarna i sina verk om skriftlig framställning förhåller sig till den retoriska arbetsprocessen, utgår hon inte heller från eventuella hänvisningar till antiken eller deras bruk av klassisk terminologi, utan från idéinnehållet. De latinska termerna hon själv brukar i sina resonemang fungerar som hennes analytiska verktyg för att finna gemensamma nämnare mellan olika verk, samt för att knyta de olika verken till den ideala föreställning om en skrivprocess som utgör temat för hennes bok.

Strömquists genomgång av processtanken i äldre handböcker bör således inte beskrivas som något begreppshistoriskt projekt i strikt mening, utan det är i praktiken en idéhistorisk genomgång utan tonvikt på terminologin. Strömquist studerar förekomsten av vissa idéer och de latinska termerna fungerar som hennes eget sätt att benämna dessa idéer, oavsett vilka benämningar som förekommer i den studerade litteraturen. Detta tillvägagångssätt presenteras dock inte och det finns en klar risk att läsaren tror att *intellectio* som term återfinns i äldre svensk handbokslitteratur. Som påpekats är det också tydligt att Strömquist själv inte betraktar den latinska vokabulären som en godtyckligt vald terminologi,

utan hon framställer återkommande den latinska terminologin (inklusive *intellectio*) som historiskt förankrad i den klassiska retoriken. Att termen *intellectio* presenteras som historiskt förankrad får effekten att Strömquist, när hon använder termen för att beskriva något hon finner i en svensk skrivhandbok eller hos amerikanska skrivforskare, därigenom samtidigt argumenterar för att den senare tanken har rötter i antikens retorik. Hållbarheten i dessa påståenden bygger på premissen att termen *intellectio, de facto* är etablerad i historiska källor, vilket Annika Ström och David Westberg kommer att undersöka och delvis problematisera i *Del 2* och *3* av denna skrift. Utöver detta frågetecken om den historiska grunden tillkommer den grundläggande frågan om skälen till att göra kopplingen till antiken. Bör ett visst tankesätt förspåkas för att det fanns under antiken? Cederschiöld tycker inte det, utan vill framhäva sin skrivprocess som ett brott mot den klassiska retoriken. Strömquist intar motsatt hållning och framhäver en kontinuitet. När de ställs bredvid varandra visar de på behovet av att diskutera premisserna för historiebruket i en samtida praktiskt orienterad retorikdiskussion.

Pudelns kärna i Strömquists avhandling –

Lausberg möter skrivprocessen

Det är tydligt i vår genomgång av Strömquists handböcker att hennes texter innefattar appeller till en antik retorisk tradition för att på så sätt stödja en modern utformning av en arbetsprocess för framtagande av muntlig och skriftlig kommunikation. Jag återkommer till dessa anspråk nedan, men innan dess finns det anledning att ytterligare utforska bakgrunden till Strömquists eget bruk av *intellectio*. För att göra detta behöver vi lägga handböckerna åt sidan och istället titta närmare på en tidigare publikation, hennes avhandling: *Styckevis och helt: om styckeindelningens roll i skrivprocessen och bruket av nytt stycke i svenska elevuppsatser* (Strömquist 1987).

I avhandlingen kan vi finna referenser till de äldre svenska handböcker vi diskuterade ovan, men också till den tyske retoriksystematikern Heinrich Lausberg.¹⁹ Om Lausberg skriver Strömquist:

Lausberg betonar att talaren emellertid har en viktig fas att gå igenom innan han kan ta itu med partes. Denna inledande fas benämns *intellectio* och Lausberg säger att talaren under denna fas måste ta ställning till den uppgift han åtagit sig eller blivit förelagd, han måste uppnå ”das Verstehen der vorgegebenen res” (1960: 146);” han måste fastställa talets genre. Först efter *intellectio* kommer de fem faserna under vilka talets båda beståndsdelar res och verba, dvs tanke och ord, skall sammansmältas till ett slutgiltigt opus vars syfte är att vara övertygande. (Strömquist 1987, s. 25)

Strömquist tycks således ha hämtat termen *intellectio* från Lausberg, men, som framgår av citatet ovan, har *intellectio* en mer specifik betydelse hos Lausberg än i Strömquists senare författarskap där *intellectio* även beskrivs mer allmänt som en analys av kommunikationssituationen.²⁰ En förklaring till denna förskjutning finns i Strömquists strävan efter att hitta likheter mellan den klassiska retoriken (via Lausberg) och de amerikanska skrivpedagogernas idé om skrivprocessen. Strömquist (1987, s. 186) skriver att *intellectio*, *inventio* och *dispositio* motsvaras av *pre-writing*, medan *elocutio* motsvaras av *writing* och *emendatio* av *post-writing*.

Huvudtanken, som presenteras redan i Strömquists artikel ”Skriftlig framställning och retorik” från 1986, är att: ”Många begrepp i den klassiska retoriken har relevans än idag”. I synnerhet lyfter hon fram det pedagogiskt fruktbara i att ta retoriken som utgångspunkt för att förstå textbildningsmodellen vid skriftlig framställning. Samtidigt blir hennes författarskap ett exempel på

¹⁹ Lausberg lyfts inte fram i Strömquists handböcker, utöver att *Talarskolan: talpocessen – teori och tillämpning* 1996, 1998 har en allmän litteraturhänvisning för det kapitel som behandlar *partes* till Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960).

²⁰ Denna förskjutning kan betraktas som analog med den förskjutning mellan Sulpicius Victors och Lennart Hellspongs beskrivning av *intellectio* som Janne Lindqvist noterade.

att när två skilda storheter möts så påverkar de varandra. Tesen från 1986 om att använda den klassiska retoriken för att förändra hur vi ser på skrivande tycks inte bara ha påverkat synen på skrivande, utan även ha fått konsekvenser för hur den klassiska retoriken uppfattas. Detta blir tydligt när vi läser Strömquists senare beskrivningar av *intellectio* där hon presenterar begreppet som kopplat till mottagaranalys och analys av kommunikationssituationen (1996, s. 22), vilket helt överensstämmer med det första steget i prewriting i det amerikanska undervisningsmaterial som hon bifogar som bilaga i sin avhandling (Strömquist 1987, s. 210, 227), men däremot skiljer sig tydligt från *intellectio* som den fas där talaren fastställer sakens status och talets genre, vilket vi kommer se är huvudpoängen hos Lausberg. Vad gäller idén innehållet så tycks Strömquist framförallt vara inspirerad av amerikansk skrivprocesspedagogik, men den klassiskt klingande terminologin hämtas från Lausberg.

Det är också i det mer aktiva bruket av en latinsk terminologi, samt i de mer preciserade och argumenterande jämförelserna som vi kan se en tydlig skillnad mellan Strömquist och andra skrivforskare som också lyft fram retoriken, till exempel van Dijk (1972, s. 24), de Beaugrande och Dressler (1981, s. 15) eller Bizzell (1986). Medan Bizzell beskriver den retoriska processtanken och stannar vid ett enkelt omnämnande av den traditionella femdelningen, så presenterar Strömquist en utbyggd modell med latinsk terminologi där delarna explicit jämförs med etablerade samtida föreställningar om skrivprocessen. En latinsk terminologi har inte alls samma plats i den amerikanska forskningsdiskursen och den har inte heller fått samma utrymme i den amerikanska handboks litteraturen som den har fått i den svenska. Det vore ett rimligt antagande att Strömquists författarskap utgör en delförklaring till den relativt starka ställning som en latinsk terminologi för skrivprocessen har fått i svensk diskurs.

Ett exempel på genomslaget i Sverige för den jämförelse mellan klassisk retorik och skrivprocessmodellen som Strömquist genomför får vi i Lennart Björk och Ingegerd Blomstrands *Tanke- och skrivprocesser. Lärarbok* (1994, s. 29). De latinska begreppen

saknas i kursboken för skolelever, men i lärarboken redogör författarna för den nyretoriska inriktningen på skrivpedagogik och presenterar utan särskild skillnad en sjudelad arbetsprocess från ”klassisk retorik”, bestående av *intellectio*, *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria*, *pronuntiatio* och *emendatio*, vilken sedan jämförs med processmodellens ”Förarbete”, ”första utkast” och ”bearbetning”. Björk och Blomstrand menar att om man bortser från *memoria* och *actio*, som är specifika för det muntliga framförandet, så är det lätt att se likheter mellan de två processmodellerna. Det finns dock frågetecken vad gäller Strömquists underlag för en sådan jämförelse mellan nu och då. Låt oss titta närmare på den uttolkare av klassisk retorik som Strömquist använt sig av, nämligen Lausberg.

Pudelns andra kärna i Lausberg – Quintilianus möter Sulpicius Victor

En källa i tyskspråkig forskning som finns med i den svenska litteraturen är alltså Heinrich Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft* som gavs ut första gången 1960 och kom i engelsk översättning 1998.²¹ Boken vilar i hög utsträckning på Quintilianus och har blivit ett standardverk för forskare som vill få en förståelse för det antika retoriska systembygget.

I Lausbergs avslutande ordlista/ uppslagsdel tar han upp två betydelser av *intellectio*, dels som en synonym till *synekdoke* och dels den betydelse som är aktuell här. Lausberg beskriver där *intellectio* som ”the recognition prior to the inventio, of the subject being treated”. I denna betydelse återfinns begreppet i följande paragrafer hos Lausberg: 45; 97; 139; 255; 260; 444; 445; 1056.1; 1157.IA

Den paragraf som pekas ut som mest central för begreppet *intellectio* är 97 och i denna diskuteras de fyra *status generales*, Lausberg skriver:

²¹ Trots att de svenska hänvisningarna till Lausberg primärt har gått till den tyska utgåvan från 1960 så citerar jag, av praktiska skäl, den engelska översättningen från 1998.

The four status generales are, together with the three Aristotelian genera causarum (cf. § 61) and the degrees of defensibility (cf. § 64); the prerequisite for the further development of individual causae. The speaker must first of all (Fortun. 1.1. P. 82,1 primum) ascertain whether the causa forms a status (an consistat), cf. §91), then he must establish the status generalis and the Aristotelian genus of the causa and its degree of defensibility for his own party. This preliminary assessment is the orator's first officium (cf. §43) it is the intellectio (Sulp. Vict. 4, p.315,7) = νόησις (Planudes, Walz V p.217) Intellectio is the prerequisite for inventio (especially for the inventio argumentorum, cf. § 348) and dispositio (cf. § 443) There is an unbroken transition here from status to inventio and dispositio.

I denna användning återkommer beteckningen *intellectio* med olika hög betoning i de övriga paragrafer hos Lausberg som nämndes ovan. Vad är det då som händer här? För det första bör vi nämna vad det är som Lausberg gör i sitt verk, nämligen presenterar en sammanställning av det klassiska retoriska systemet. Som sammanställning av den klassiska retoriken har den också blivit ett standardverk med högt anseende, men det är viktigt att notera att Lausberg är en systempresentatör och inte en begreppshistoriker. Lausberg intresserar sig alltså inte särskilt för begreppens förskjutningar och historiska utveckling. I det citerade stycket får det systemorienterade angreppssättet konsekvensen att Lausberg tar den relativt okände retorikern Sulpicius Victors idé om *intellectio* som ett självständigt steg i den retoriska arbetsprocessen, före *inventio*, och gifter in den tanken i den kanoniserade Quintilianus femdelade retorik. Sulpicius Victors *intellectio* får genom Lausbergs kreativa manöver rollen som ett försteg till en femdelad *partes*-modell. Detta trots att *intellectio* – som Annika Ström visar i sin studie i denna volym – saknas i Quintilianus skrifter och trots att Sulpicius Victor själv som vi ska se vänder sig emot en femdelning av retoriken och istället förespråkar en tredelning i *intellectio*, *inventio* och *dispositio*. Denna tredelning skjuts alltså åt sidan för att Sulpicius Victors tänkande ska passa in i Lausbergs konstruktion av det retoriska systemet. Införandet

av *intellectio* i det retoriska systembygget påverkar därmed också innebörden av *inventio*, vilket även var det skäl som Janne Lindqvist tog upp i det ifrågasättande av *intellectio*-begreppet som vi refererade tidigare.

Hur Sulpicius Victors tänkande är utformat i egen rätt framgår inte alls hos Lausberg, men Sulpicius Victors skrift har, som vi kommer se, behandlats tidigare i den tyska traditionen av antikvetenskaplig retorikforskning, vilket kan förklara Lausbergs lite otippade val att inkludera honom.

Bortom Lausberg:

Intellectio och Sulpicius Victor i tysk 1800-talsforskning

Henrich Lausberg är inte först med att relatera Sulpicius Victors tredelning till en femdelning i Quintilianus anda, utan han kan snarare sägas vara en del av en tysk forskningstradition; detta även om det handfasta sammanförandet tycks vara ett för Lausberg nytt grepp.

Vi kommer här att titta på fyra tyska källor från andra hälften av 1800-talet som alla nämner *intellectio* i samband med Sulpicius Victor.²² Dessa källor stärker den koppling mellan *intellectio* och Sulpicius Victor som finns hos Lausberg och som lyfts fram i det svenska materialet. De utgör också exempel på en stark tysk tradition av retorikhistorisk forskning, vilken Lausberg är en del av. I det följande så behandlas dessa äldre källor i kronologisk ordning.

Låt oss börja med diskussionen om retorikens uppdelning i Spengels (1863, s. 503–504) *Die Definition und Eintheilung der Rhetorik bei den Alten* där författaren framför att ”den stoiska tredelningen” i *noēsis* (*intellectio*), *heuresis* (*inventio*), *diathesis* (*dispositio*) kom att ersättas av en senare femdelning. Angående den stoiska tredelningen skriver Spengel att vi bäst har lärt känna den

²² Spengel (1863) och Reuter (1893) är digitaliserade och finns tillgängliga via www.jstor.org. Det gör även Carole Blairs engelska översättning av Nietzsche (1983[1874]), medan den tyska texten finns i band 18 av Nietzsches samlade verk (1912[1874]). Volkman (1874) finns tillgänglig via www.archive.org.

genom Sulpicius Victors lärobok.²³ Han argumenterar med hjälp av två citat från Sulpicius för att *intellectio* enligt Sulpicius inte är detsamma som *iudicium* (Se Annika Ströms bidrag i denna volym för en utvecklad diskussion om dessa begrepp). Spengel konstaterar därefter att det finns en likhet mellan Sulpicius tredelning av retoriken och Augustinus ordningsföljd: *intelligere, invenire, iudiciare*.

Spengels koppling mellan Augustinus och Sulpicius Victor tydliggör ett problem vid denna typ av begreppsundersökning, nämligen att termerna hos två antika tänkare eller i två olika passager kan skilja sig åt, även om tankestrukturen är liknande. Det kan således vara ett problem att enbart jaga efter beteckningen *intellectio* i klassiska eller senantika retoriska texter för att undersöka om denna fas finns med.

Nästa 1800-talskälla är ingen mindre än Friedrich Nietzsche, vars föreläsningssanteckningar om retorik från sommaren 1874 tar upp *intellectio* (1912[1874], s. 247).²⁴ Nietzsche presenterar först retoriken som en femdelad aktivitet, ”1. Erfindung inventio εὑρεσις, 2. Anordnung dispositio τάξις. 3 Ausdruck *elocutio* λέξις. 4. Gedächtnis memoria μνήμη. 5. Vortrag pronunciatio oder actio, ὑπόκρισις”, men slår sedan fast att denna sanning var något som enbart accepterades gradvis, samt att detta åtminstone måste ha skett efter Anaximenes²⁵ och Aristoteles eftersom *mnēmē* och *hypokrisis* saknas i deras verk. När det gäller förändringar i den retoriska arbetsprocessen, så lyfter Nietzsche fram att kanoniseringen av femdelningen ”framförallt” (*vor allem*) innebar ”be-

²³ Se David Westbergs bidrag i denna volym för en kritisk granskning av påståendet att *intellectio* skulle ha stoiska rötter.

²⁴ Nietzsches föreläsning om retorik finns även tillgänglig i en engelsk översättning av Carole Blair. (1983[1874]), resonemanget om partes återfinns på s. 104–105.

²⁵ Referensen gäller Anaximenes från Lampsakos. Nietzsche följer här Spengel som attribuerat *Ars Rhetorica Ad Alexandrum* till denne.

segrandet” (*überwinden*) av den stoiska tredelningen bestående av νόησις/*intellectio*, εὑρεσις/*inventio* och διάθεσις/*dispositio*.²⁶

Nietzsche presenterar sedan denna tredelade *partes*-modell med hjälp av två citat från Sulpicius Victor som framhäver att vi först måste förstå saken och fastställa dess status, innan vi kan finna det passande och arrangera det på ett lämpligt sätt. Anmärkningsvärt är dock att Nietzsche själv inte anger att de två citaten kommer från Sulpicius Victor, utan istället påstår han sig citera Quintilianus.²⁷ En inte helt osannolik gissning (och rätt underhållande tanke) är att Nietzsche helt enkelt har blandat ihop de två texterna som ju bär samma titel: *Institutiones Oratoriae*.

När det gäller valet mellan den tredelade modellen och den femdelade så hävdar Nietzsche att det valet rörde en konflikt om huruvida den inledande förståelsen som *intellectio* utgör borde inordnas under retorns uppgifter (ἔργα τοῦ ῥήτορος) eller den retoriska konstens uppgifter (ἔργα τῆς ῥητορικῆς). Frågan om vara eller icke-vara för *intellectio* som en självständig del i *partes*-modellen kan alltså förhållas till frågan om vad som bör räknas till talarens eget område och till läran. Denna aspekt framgår inte i den svenska diskursen eller hos Lausberg, men se Annika Ströms bidrag i denna volym för en utveckling av detta tema.

Värt att lyfta fram ur Nietzsches resonemang är att han beskriver den femdelade uppdelningen av retoriken som den etablerade, men därmed inte som den riktiga eller ursprungliga, utan bara som den segrande, samt att han i detta resonemang förhåller sig till källor på såväl grekiska som latin.

²⁶ För att undvika att tradera missuppfattningar, så påpekar jag igen att idén om *intellectio* som en stoisk idé granskas kritiskt i David Westbergs bidrag i denna volym.

²⁷ Nietzsches två citat ur Sulpicius Victor traktat är: ”intellectio, inventio, dispositio; etenim caussa proposita primum intellegere debemus, cuius modi caussa sit, deinde invenire, quae apta sint caussae, tunc inventa recte et cum ratione disponere” och ”intellegendum primo loco est, thesis sit an hypothesis; cum hypothesis esse intellexerimus, i.e., controversiam, intellegendum erit an consistât; tum ex qua specie sit; deinde ex quo modo; deinde cuius status; postremo cuius figurae”. För en svensk översättning, se Annika Ströms bidrag i denna volym.

Tanken om ett tredelat ”stoiskt” system, som återfinns hos Nietzsche, härrör troligen från Spengel. Även Richard Volkmann hänvisar i standardverket *Rhetorik der Griechen und Römer* (1874, och i sin andra ”vielfach vermehrte und verbesserte Auflage” 1885) till ”*νόησις* oder *intellectio* der Stoiker” på basis av Sulpiciusstället.²⁸ Vid flera tillfällen följer Volkmann också Spengel i karakteriseringen av såväl Sulpicius Victors som Fortunatianus retoriska teorier som stoiska.

Den fjärde tyskan källan är Reuter (1893, s. 74–76) och dennes ”Untersuchungen zu der Römischen Technographen Fortunatian, Julius Victor, Capella und Sulpitius Victor”. I sin studie jämför Reuter fyra latinska retorikteoretiker, däribland Sulpicius Victor. När det kommer till uppdelningen av retoriken visar Reuter att Sulpicius Victor tydligast är den som särskiljer sig från de andra. Medan de utgår från ett femdelat schema för retoriken så utgår Sulpicius Victor från den ”stoiska trikotomin” *intellectio*, *inventio* och *dispositio*. Reuter tar också upp dispositionen för Sulpicius egen lärobok och påpekar att statusläran, som enligt Sulpicius Victor egentligen hör till *intellectio*, får en egen avslutande del i hans lärobok. Reuter visar alltså att *intellectio* får en stor plats hos Sulpicius Victor. I en grafisk jämförelse mellan dispositionen på de fyra retorikteoretikernas verk blir det också väldigt tydligt att de aspekter av den retoriska teorin, däribland statusläran, som hos Sulpicius Victor ingår i *intellectio*, hos övriga placeras in under *inventio*. (s. 74). Detta tar Reuter också upp i sin diskussion om hur de fyra tänkarna ser på *inventio*-fasen (s. 76.)

Om vi, enbart för stunden, accepterar Spengels, Nietzsches, Volkmanns och Reuters beskrivning av en ”stoisk” tredelning, innebär Lausbergs sammanförande av Sulpicius och Quintilianus att en tredelad stoisk retorik skjuts åt sidan för att Sulpicius tänkande ska passa in i systemet. Dessutom innebär detta tillskott att det hos Lausberg sker en förskjutning i det kanoniserade systemet eftersom aspekter, som hos många tänkare (se t.ex. Reuter 1893) skulle ha placerats under *inventio*, nu placeras i *intellectio* och

²⁸ Volkmann (1885, s. 33.) Likaså på s. 29 där vi också finner en hänvisning till Spengels artikel.

därmed läggs utanför *inventio*. Det finns dock en motsättning mellan den upprepade föreställningen om att Sulpicius Victor bygger på en stoisk retoriktradition och den schematisering av hans tänkande som Reuter presenterar – där grundtankarna, trots tydligt ändrad betoning och förändrad disposition – ändå tycks lika och inte alls resultatet av två helt skilda retoriktraditioner. Medan Reuters systematiska läsning skulle kunna sägas förbereda Lausbergs systematiska sammanvävning, tycks Nietzsches framhävande av konflikten och kampen mellan två traditioner istället framhäva det underliga i att, som Lausberg gör, beskriva dem som *ett system*.

Det är alltså tydligt att Lausberg genomför en förskjutning av den kanoniserade uppdelningen av retoriken, när han tar med *intellectio* som ett försteg till den traditionella femdelningen, men en fördjupad diskussion om vad detta innebär kräver att vi lutar oss mot Annika Ströms studie av den klassiska romerska retorikkanon, samt mot David Westbergs granskning av Victors påstådda rötter i den stoiska retoriken, båda i denna volym. Ström visar att det inte finns stöd för ett bruk av termen *intellectio* i den inflytelserika och kanoniserade romerska retoriken – det vill säga hos författare som Cicero och Quintilianus eller i Ad Herennium – utan att man istället använder andra termer som *aptum* och *decorum* för att beskriva det som idag ofta åsyftas med begreppet *intellectio*. Westberg visar, i sin tur att senantika Sulpicius Victors *intellectio* inte alls går tillbaka till den stoiska retoriktradition som Spengel med flera påstår, utan att hans retorikförståelse istället tillhör en senantik tradition av Hermogenes-kommentarer.

Idén om en ”stoisk” tredelning visar sig alltså sakna grund, men upprepandet av likartade formuleringar om detta visar på forskningstraderingens kraft. Det är samma påstående som återfinns från Spengel och framåt, utan att någon av skribenterna tycks gå tillbaka till källorna för att kunna säga något mer. I detta avseende finns det en likhet mellan de tyska forskarna under 1800-talets senare del och vår tids svenska handboks-författare.

Att Lausberg är en del av en tradition blir också tydligt när vi tittar på tyska översiktsverk över retoriken efter Lausberg. Vi kan

t.ex. notera att *intellectio* även finns med i Josef Martins *Antike Rhetorik: Technik und Methode* som utkom första gången 1974, samt i Gert Ueding och Bernd Steinbrinks *Grundriss Der Rhetorik: Geschichte, Technik, Methode* som, utkom 1986. Lausberg är alltså inte helt unik, även om hans översikt föregår dessa verk. Martin (1974, s. 11, 15) för det mest utvecklade resonemanget av de senare verken, med förankring i källtexter. Han beskriver att det finns olika modeller för retorikens delar, och det framförs att det var en viss process fram till dess att den femdelning Cicero och Quintilianus stannar vid etablerades (Här kan man ana ett möjligt eko av Nietzsche). Utöver femdelningen så nämner Martin särskilt att Sulpicius Victor, samt Fortunianus, har en tredelning av retorikens uppgifter i form av *intellectio*, *inventio*, och *dispositio*. Martin tar också upp att Augustinus gör en uppdelning av retorikens uppgifter i *intellegere*, *invenire* och *iudicare*. När vi istället tittar på Ueding och Steinbrink (1986) så kan vi noterat att ursprunget till begreppet *intellectio* varken diskuteras eller problematiseras – istället presenteras det utan förbehåll som ett sätt att benämna talarens uppgift att analysera och förstå det ämne som ett tal ska handla om. Uppgiften beskrivs formellt som en del av *inventio*, men termen *intellectio* får en rätt framträdande plats. Boken har mer av en praktisk handboks-karaktär än Lausbergs mer encyclopediska framställning, vilket på ett sätt gör den närmare den svenska handbokslitteraturen; det är lätt att föreställa sig den som en brygga, men jag har inte kunnat finna några belegg för kopplingar utöver det svaga indiciet att boken funnits tillgänglig på svenska universitetsbibliotek. Ueding och Steinbrinks referenser för passagera om *intellectio* går lite oväntat till Cicero. Dessa hänvisningar tycks vara relativt lösa, vilket indikerar att de inte bör förstås som utpekandes den primära källan till tankarna. Om vi använder dessa två senare verk för att belysa Lausberg, så gör komplexiteten i Martins resonemang att det blir svårt att se boken som en del av Lausbergs verkanshistoria, istället blir det lättare att se Martins *Antike Rhetorik* som ett separat arbete inom samma tradition. Martin bygger alltså på samma traderade idéarv som Lausberg och presenterar därför delvis liknande tankar.

Ueding och Steinbrinks verk skulle däremot lättare kunna läsas som en handbok i kölvattnet av Lausberg; det finns likheter i den systematiserande andan och i det oproblematiserade inkluderandet av *intellectio*. På många sätt känns den som en föraning om vad som senare ska hända med *intellectio* i Sverige. Om vi tillåter oss en viss spekulatation så går det inte heller att utesluta att Martin eller Ueding och Steinbrinks verk skulle kunna ha utgjort en alternativ, eller komplementerande, inkörsport för begreppet *intellectio* i Sverige. Men detta är, som nämnt, bara spekulatationer; vad gäller de textuella bevisen så visar de att just Lausberg var viktig bärare av föreställningen om *intellectio* in i den svenska diskursen. Nu har vi dock kunnat visa att Lausbergs roll på sätt och vis bör kunna ses som mindre betydande i den tyska diskussionen där traditionen var mer närvarande. Lausberg är nämligen varken ensam eller först om att diskutera *intellectio* i relation till *partes* i den tradition som han verkar. Det gör också att det inte alls blir förvånande att *intellectio* senare tilldelas ett eget uppslagsord i *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, även om författaren som får skriva den artikeln istället kommer att hämtas från en spansk forskningstradition, vilken vi tittar närmare på i Ströms bidrag i denna volym (Chico Rico 1998a).

Intellectio: betydelse och uppkomst i modern svensk retorikdiskurs

För att sammanfatta resultaten från denna studie av *intellectio* i den svenska retorikdiskursen kan vi till att börja med konstatera att det finns en stor spridning mellan hur olika handböcker presenterar den retoriska arbetsprocessen. Det förekommer också i flera fall att samma författare presenterar den retoriska arbetsprocessen på olika sätt i olika böcker, eller till och med i olika utgåvor av samma bok.

Den svenska författare som framförallt har förknippats med *intellectio*-begreppet är Lennart Hellspång. Hellspångs författarskap är omfattande och har varit inflytelserikt inom retorikundervisning i Sverige, särskilt dennes grundbok i retorik *Konsten att*

tala (1992, 2004, 2011). Denna studie visar dock att det istället tycks vara Siv Strömquist (1986, 1987, 1988) som fört in termen *intellectio* i den svenska diskursen. Strömquists författarskap är även det omfattande och inflytelserikt, men framförallt inom svenskämnet och inte i lika hög grad inom det retorikämne som successivt har etablerat sig inom den svenska akademien.

När det gäller källor till begreppet utanför Sverige, så är det i handbokslitteraturen vanligt förekommande att *intellectio* beskrivs som ett klassiskt antikt retoriskt begrepp, men det förekommer också att det presenteras som ett modernt tillägg. Specifika källhänvisningar har gjorts av Siv Strömquist till Henrich Lausberg och av Kurt Johannesson till Augustinus. Därutöver så har Kock, samt därefter Sigrell och Lindqvist, noterat att Lausberg i sin användning av begreppet tycks gå tillbaka på den mindre kände senantike retorikern Sulpicius Victor.

I den studerade litteraturen råder det även skilda uppfattningar om innebörden av själva *intellectio*-fasen, men tyngdpunkten tycks antingen hamna på att tränga in i ämnet för talet, att fastställa syftet med talet eller att analysera kommunikationssituationen. Det förekommer också mer preciserade kopplingar till retorisk teori, som att man i *intellectio*-fasen bör fastställa talets status och *genera causarum*. Värt att notera är att tanken om att uppgiften i *intellectio*-fasen är att tränga in i ämnet tydligast återfinns hos Johannesson som hänvisar till Augustinus. Vi kan också se hos Siv Strömquist att det tycks finnas en succesiv övergång i författarskapet från att tala om *intellectio* som den fas där vi fastställer talets genre och förstår ”saken” till att beskriva det som en analys av kommunikationssituationen. Den första betydelsen är tydlig när resonemanget förs i direkt dialog med Lausberg, den senare betydelsen tycks mer influerad av amerikansk skrivpedagogik – där termen *intellectio* dock inte förekommer.

Den direkta källan för det svenska bruket av termen *intellectio* kopplat till *partes*-modellen tycks således vara Heinrich Lausbergs *Handbuch der literarischen Rhetorik* (1960), via Siv Strömquist. Lausberg i sin tur plockar *intellectio* från Sulpicius Victor och slår samtidigt ihop Sulpicius tredelade retorik med Quintilianus, mer

kanoniserade, femdelning. Traditionen att diskutera Sulpicius Victors tredelade retorik i relation till en femdelad retorik var dock inte ett nytt påfund i tysk forskningsdiskurs utan jämförande diskussioner har förts av flera retorikhistoriker under sent 1800-tal. I dessa diskussioner är ett återkommande påstående att Sulpicius Victors tredelning är ett exempel på stoisk retorik och att denna uppdelning senare kom att övervinnas av femdelningen. Denna historieskrivning ifrågasätts i David Westbergs studie i denna volym, där han istället visar på hur Sulpicius Victors *Intellectio* kan relateras till hur begreppet *noēsis* används i en senantik grekisk tradition av kommenterar till Hermogenes status-lära.

När det gäller Heinrich Lausbergs handbok, tycks denna inte bara ha varit inflytelserik i svensk diskurs, utan Lausberg är även den mest frekventa källan för termen *intellectio* i internationell forskning. Det finns ett stort antal internationella forskningstexter som nämner eller brukar termen *intellectio* utan diskussion eller fördjupning; det kan exempelvis röra sig om omnämmanden i studier som i olika utsträckning applicerar retorisk teori, såsom retoriskt inspirerad bibeltolkning, och i den typen av studier är Lausberg en vanlig referens.²⁹

När det gäller en vetenskaplig diskussion om *intellectio* utanför Sverige så bör det nämnas att det – utöver de tyska källor som diskuterats ovan – också finns en fördjupande diskussion om *intellectio* i spansk retorikforskning. De tyska och spanska diskussionerna är tydligt sammankopplade då Lausberg är en flitigt förekommande källa i den spanskspråkiga forskningen och den spanske forskaren Francisco Chico Rico är författare till artikeln under uppslagsordet *intellectio* i *Historische Wörterbuch der Rhetorik*. (1998). Det kan verka som ett slumpartat sammanträffande att såväl svenska som spanska akademiker på tveksam grund plötsligt

²⁹ Här följer några exempel på bruk av termen *intellectio* eller korta omnämmanden av *intellectio* i retorikstudier på tyska (Dörpinghaus 2002, s. 96–97, Wunsch 1996, s. 128,) och engelska (Tromp 1984, s. 62, Frakes 1988, s. 230, Vorster 1990, s. 119). Exempelen visar att termen har fått spridning internationellt utanför de källor som är mest intressanta för denna studie, denna vidare spridning tycks primärt härröra ur sekundärkällor och bland dessa sekundärkällor har Lausberg (1960) en särställning.

vill introducera termen *intellectio* i en samtida förståelse av retorikens delar, men dessa två diskurser har mest troligt ett gemensamt ursprung hos Lausberg och indirekt hans föregångare.

Annika Ström tittar närmare på den spanska diskussionen om *intellectio*-begreppet i sin studie i denna volym där hon går i direkt dialog med de latinska texterna, men redan här vill jag framhäva att en viktig skillnad mellan den spanska *intellectio*-diskussionen och den svenska är att de spanska forskarna är mycket tydliga med vilka klassiska källor de utgår ifrån och hur de väljer att omforma antika retorikmodeller. Kanske är just detta *modus operandi* svaret på hur vi som retorikforskare idag ska förhålla oss till det antika arvet utan att vare sig stagnera eller förlora vetenskaplig legitimitet: Vi kan göra vad vill med de antika källorna så länge vi är tydliga med vad det är vi gör – och varför.

Litteraturförteckning

- Adler, Peter (2000). *Ord som jobbar: klassisk retorik för vardagsbruk*. Slöinge: Paprom.
- Albaladejo, Thomas (1993). "The Pragmatic Nature of Discourse-building Rhetorical Operations". I *Koiné. Quaderni di Ricerca e Didattica sulla Traduzione e sull'Interpretazione*, III, s. 5–13.
- Aubin, Jeffery (2012). "Le De Rhetorica du Pseudo-Augustin: Quaestiones civiles et intellectio dans l'Antiquité tardive". Masteruppsats. Quebec: Département des Littératures, Faculté des Lettres, Université Laval.
- Backlund, Britt (1991). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. Lund: Studentlitteratur
- (2006). *Inte bara ord: en bok om talad kommunikation*. 2., omarb. och utök. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Bengtson, Erik (2015). "Vad är retorikvetenskap?" I Bengtson, Erik och Buhre, Frida (red.) *Förledd och förtjust. Andra generationens retorikvetare tar ordet*. Södertörn retoriska studier. Huddinge: Södertörns högskola, s. 15–31.
- Bengtson, Erik (2024). *The Epistemology of Rhetoric: Plato, Doxa and Post-Truth*. Windsor Studies in Argumentation 14. Windsor: University of Windsor Digital Press.
- De Beaugrande, Robert & Dressler, Wolfgang U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.

- Bennshagen, Charlotta & Järgerstedt, Sven (2000). *Kort handbok i svenska*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Bizzell, Patricia (1986). "Composing Processes: An Overview". I Petrosky, Anthony & Bartholomae, David (red.), *The National Society for the Study of Education Yearbook: The Teaching of Writing*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Björk, Lennart A. & Blomstrand, Ingegerd (1994). *Tanke- och skrivprocesser: skrivkurs för gymnasiet*. Lärarbok. Lund: Studentlitteratur.
- Cassirer, Peter (1997). *Huvudlinjer i retorikens historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Cederschiöld, Gustaf (1920). *Svensk stilistik*. Stockholm: Norstedt.
- Cederschiöld, Vilhelm (1930). *Konsten att skriva svenska: lärobok i uppsatsskrivning avsedd för realskolor, gymnasier, flickskolor och seminarier*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Chico Rico, Francisco (1989). "La intellectio: notas sobre una sexta operación retórica." *Castilla, Estudios de Literatura* 14, s. 47–55.
- (1998a). "Intellectio". I Ueding, Gert (red.), *Historisches Wörterbuch der Rhetorik*, Band 4: Hu-K. Tübingen: Niemeyer, s. 448–451.
- (1998b). "La intellectio en la Institutio oratoria de Quintiliano: ingenium, iudicium, consilium y partes artis". I Albaladejo, Thomas, Caballero, José Antonio & del Rio Sanz, Emilio (red.), *Quintiliano: Historia y actualidad de la Retórica. Actas del Congreso Internacional «Quintiliano: historia y actualidad de la Retórica: XIX Centenario de la "Institutio Oratoria"»*, vol. II. Logroño: Centro de Estudios Riojanos, s. 493–502.
- Danielsson, Anita & Siljeholm, Ulla (1998). *Svenska i tiden: lärobok för gymnasieskolan. C, Skriftlig och muntlig framställning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Dijk, Teun Adrianus van (1972). *Some aspects of text grammars: a study in theoretical linguistics and poetics*. Janua Linguarum. Series Maior 63, Haag: de Gruyter Mouton.
- Dörpinghaus, Andreas (2002). *Logik der Rhetorik: Grundriss einer Theorie der argumentativen Verständigung in der Pädagogik*. Würzburg: Königshausen und Neumann.
- Eksvärd, Elaine (2011). *Snacka snyggt: modern retorik*. Stockholm: Norstedts. [publicerad under Bergqvist]
- (2012) *Modern retorik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Frakes, Jerold C. (1988). "Remigius of Auxerre, Eriugena, and the Greco-Latin Circumstantiae-Formula of Accessus ad Auctores", I Herren, Michael Wayne & Brown, Shirley Ann (red.), *The sacred nectar of the*

- Greeks: the study of Greek in the West in the early Middle Ages*. London: King's College London Medieval Studies, s. 229–255.
- Fällman, Barbro (2002). *Tala & Engagera: Populär presentationsteknik*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur AB.
- (2008). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som skolledare*. Malmö: Gleerups Utbildning AB.
- & Thörnberg, Pelle (2009). *Retorik i mötet med media*. Västerås: Ica.
- (2010). *Stora talarboken* [proffstips och knep för alla tillfällen: middagsbjudningar, dop, bröllop, födelsedagar, jobbpresentationer, examensfester, begravningar, jubileumskalor mm]. Västerås: Ica.
- (2011). *Retorik för föreläsare: konsten att inspirera sina lyssnare*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur AB.
- (2011b). *Framgångsrik retorik. Konsten att övertyga och påverka i din roll som lärare*. Malmö: Epago/Gleerups Utbildning AB.
- Gunnarson, Hans (2004). *Vältalaren: en handbok i retorik*. 2. [rev.] uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- (2012). *Lärarens retorik: om tal och samtal i läraryrket*. Stockholm: Liber.
- Hanefalk, Christer, Hedlund, Stefan & Lindholm, Kurt (2004). *Retorisk handbok med lexikon: din vägvisare i retorikens värld*. Nacka: Logografia Libris.
- Hedlund, Stefan & Johannesson, Kurt (1993). *Marknadsretorik: en bok om reklam och konsten att övertyga*. Stockholm: SIFU (Stift. Institutet för företagsutveckling).
- Heikel, Ivar A. (1923). *Retorik eller handledning i talarkonsten*. Helsingfors: Söderströms förlagsaktiebolag.
- (1931). *Stilistik eller handledning i skriftlig framställning*. 3. uppl. Stockholm:
- Hellspång, Lennart (1992). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- (1995). *Retorik och praktisk logik*. Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering (NORDPLAN).
- & Ledin, Per (1997). *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- (2001a). *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- (2001a) ”Retoriken och den moderna vetenskapen”. I Johannesson (2001), s. 13–28.
- (2004). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. 2., [utök.] uppl. Lund: Studentlitteratur.

- (2008). *Förhandlingens retorik: samtalskonst för arbete, skola och samhälle*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- (2011). *Konsten att tala: handbok i praktisk retorik*. 3., [uppdaterade] uppl. Lund: Studentlitteratur.
- (2013). *Argumentationens retorik: handbok*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Holmgren Caicedo, Mikael (2009). *Retorik*. Malmö: Liber.
- Isaacsson, August (1925). *Stilistik för skolbruk: råd och anvisningar: jämte trettio utvalda skoluppsatser*. Stockholm: Norstedt.
- Johansson, Hanna K.E. (2012). "Gör dig inte smart – gör dig förstådd!" I *Retorikmagasinet*, nr 49, 2012.
- Johannesson, Kurt (1983). *Svensk retorik: från Stockholms blodbad till Almedalen*. Stockholm: Norstedt.
- (1986). *Den klassiska retoriken*. Ny tr. Uppsala: Litteraturvetenskapliga inst., Uppsala univ.
- (1990). *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedt.
- (2000). *Nötens kärna: Liten lärobok i retorik*. Stockholm: Bonnier Multimedia AB.
- (red.) (2001). *Vetenskap och retorik: en gammal konst i modern belysning*. Stockholm: Natur och kultur.
- (2005). *Svensk retorik: från medeltiden till våra dagar*. [Ny utg.] Stockholm: Norstedt.
- Josefsson, Lena & Sahlin, Mona (1997). *Tala så alla lyssnar och förstår: en handbok i konsten att övertyga*. 1. uppl. Hargshamn: Arete.
- Juhlin, Lotta (1999). *Den goda kommunikationen: rösten, kroppsspråket och retoriken*. Lund: Studentlitteratur.
- Keele, Rondo (2010). *Ockham explained: razor to rebellion*. Chicago: Open Court Publishing Company.
- Kjeldsen, Jens E. (2008). *Retorik idag: introduktion till modern retorikteori*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Kock, Christian (1998) "Systemtænkning". *Rhetorica Scandinavica*, 5, s. 73–75.
- Lausberg, Heinrich (1960). *Handbuch der literarischen Rhetorik: eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München: Hueber.
- (1998). *Handbook of literary rhetoric: a foundation for literary studies*. Leiden: Brill.
- Lenström, Carl Julius (1847). *Brage: svenska vältalighetsprof jemte sammandrag af retoriken och svenska vältalighetens historia till läsebok för ungdom*. Stockholm: Hæggström.
- Lindhardt, Jan (2005). *Retorik*. Åstorp: Rhetor.

- Lindstedt, Inger (2002). *Textens hantverk: om retorik och skrivande*. Lund: Studentlitteratur
- Lindqvist Grinde, J. (2005). Vad gäller saken? Statusläran som verktyg för retorisk argumentationsanalys. *Rhetorica Scandinavica* (33), 33–45.
- (2008). *Klassisk retorik för vår tid*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Lundström, Erland (2000). *Talaren, talet, lyssnaren: handbok i praktisk retorik*. Stockholm: Bilda
- Martin, Josef (1974). *Antike Rhetorik: Technik und Methode*. Handbuch der Altertumswissenschaft, 2.3. München: CH Beck.
- Nietzsche, Friedrich (1912[1874]) ”Rhetorik. Darstellung der antiken Rhetorik, Sommer 1874, dreistündig.” I *Nietzsche’s Werke. Abt. 3. Bd 18, Philologica: Unveröffentlichtes zur Litteraturgeschichte, Rhetorik und Rhythmik. Bd 2*. Leipzig: Naumann, s. 237–268.
- (1983[1874]) ’Nietzsche’s ”Lecture Notes on Rhetoric”: A Translation’. I *Philosophy & Rhetoric*, Vol. 16, No. 2 (1983), s. 94–129. Översättning Carole Blair.
- Ottelin, Odal (1913). *Det offentliga talandets konst I–II*. Verdandis småskrifter 196–197. Stockholm
- Palmér, Anne (2010). *Muntligt i klassrummet: om tal, samtal och bedömning*. 1. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Mats (2005) ”Begreppshistoria och idéhistoria”. I Lindberg, Bo (red.) *Trygghet och äventyr. Om begreppshistoria*, Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien konferenser 59.
- Persson, Mikael (1994). *Fem lektioner i retorik*. 2:a upplagan Göteborg: SIFU AB.
- (2002). *Övertyga: en handbok i retorik*. Uppsala: Demosthenes.
- Ramus, Peter (1986) *Arguments in Rhetoric against Quintilian*. Övers. Carole Newlands. Dekalb: Northern Illinois University Press.
- Renberg, Bo (2004). *Bra skrivet väl talat: handledning i skrivande och praktisk retorik*. [Ny utg.] Lund: Studentlitteratur.
- Retorik för alla*. (2002) 1. uppl. Malmö: Gleerup [författare saknas]
- Rudenstam, Charlotte (2005). *Börja tala*. [Ny utg.] Stockholm: Ordfront.
- Rydstedt, Rudolf (1993). *Retorik*. Lund: Studentlitteratur.
- Schieszl, Max (1884). *System der stilistik. Eine wissenschaftliche Darstellung unter Begründung der ’stilistischen Entwicklungstheorie’*. Straubing: Attenkofer.
- Sigrell, Anders (1999). *Att övertyga mellan raderna: en retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation*. Diss. Umeå: Umeå universitet.

- (2008). *Retorik för lärare: konsten att välja språk konstruktivt*. Åstorp: Retorikförlaget
- Sjöberg, Gustaf & Klingberg, Gustaf (1870). *Handbok i svensk stilistik för högre elementarläroverk*. Upsala.
- Skolverket (2011a). *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*, [Elektronisk] Stockholm, Skolverket. (SKOLFS 2011:144).
- Skolverket (2011b). *Svenska*. [Elektronisk] Ämnesplan för gymnasieskolan. Stockholm, Skolverket. Tillgänglig: <http://www.skolverket.se/forskola-och-skola/gymnasieutbildning/amnes-och-laroplaner/sve/subject.pdf?subjectCode=SVE>. [2012-06-20]
- Spengel, Leonhard (1863). "Die Definition und Eintheilung der Rhetorik bei den Alten". I *Rheinisches Museum für Philologie*, Neue Folge, 18 Jahrg (1863), JD Sauerländers Verlag, s. 481–526.
- Stagnell, Alexander (2015). "Retorikens spöken". I Bengtson, Erik och Buhre, Frida (red.) *Förledd och förtjust. Andra generationens retorikvetare tar ordet*. Södertörn retoriska studier. Huddinge: Södertörns högskola, s. 73–87.
- Stjerndahl, Magdalena (2002). *Retorik: Att tala inför publik*, NE.se Tillgänglig: <http://www.ne.se/rep/retorik-att-tala-inf%C3%B6r-publik?popArticles=true> [2012-06-20]
- Strömquist, Siv (1986). "Skriftlig framställning och retorik", *Tvärnitt* 2, s. 22–26.
- (1987). *Styckevis och helt: om styckeindelningens roll i skrivprocessen och bruket av nytt stycke i svenska elevuppsatser*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- (1988). *Skrivprocessen: teori och tillämpning*. Lund: Studentlitteratur.
- (1989). *Skrivboken: skrivprocess, skrivråd och skrivstrategier*. 1. uppl. Malmö: Liber.
- (1994). *Konsten att tala och skriva*. 1. uppl. Malmö: Gleerup.
- (1996). *Talarskolan: talprocessen – teori och tillämpning*. Malmö: Gleerup.
- Tromp, N. J. (1984). "Amos V 1–17 Towards a stylistic and rhetorical analysis". *Oudtestamentische Studiën: namens het Oudtestamentisch werkgeselschap in Nederland*, Deel XXIII, 56–84. Leiden: Brill.
- Ueding, Gert & Steinbrink, Bernd (1986). *Grundriss der Rhetorik: Geschichte, Technik, Methode*. Stuttgart: J.B. Metzler.
- Volkman, Richard (1874). *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht*. Leipzig: Teubner.

- (1885). *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer übersicht*. 2 [utökade] uppl. Leipzig: Teubner.
- Vorster, J N (1990). "Toward an interactional model for the analysis of letters". *Neotestamentica* 24(1), 107–130.
- Welch, Kathleen E. (2009) *The Contemporary Reception of Classical Rhetoric: Appropriations of Ancient Discourse*. Reprinted. New York: Routledge.
- Werner Runebjörk, Isabel (2004). *Ditt personliga varumärke: om retorik, värderingar och förtroende*. 1. uppl. Malmö: Liber.
- Wolrath Söderberg, Maria (2003). *Finns det genvägar till klokhet?: retorik som konsten att överväga*. Lund: Studentlitteratur.
- Wünsch, Hans-Michael (1996). *Der Paulinische Brief 2 Kor 1–9 als kommunikative Handlung: eine rhetorisch-literaturwissenschaftliche Untersuchung*. Münster: Lit Verlag.